

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра конституційного, адміністративного та фінансового права

КЛИМКОВЕЦЬКА Христина Василівна

**Президентська республіка як різновид республіканської
форми правління / Presidential republic as a kind of a
republican form of government**

спеціальність: 8.03040101 – Правознавство

магістерська програма – Правознавство

Магістерська робота

Виконала: студентка групи ПРм - 21
Х.В. Климковецька

Науковий керівник:
к.ю.н., доц. Т.О. Цимбалістий

Магістерську роботу допущено
до захисту:
«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ С.К. Гречанюк

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 103 сторінки, список використаних джерел із 61 найменування.

Метою дослідження є комплексний аналіз механізму функціонування держав з республіканською формою правління.

Об'єктом дослідження роботи є правові відносини, що складаються в процесі здійснення державної влади у країнах з республіканською формою правління.

Предметом дослідження є правове регулювання діяльності вищих органів держави у країнах з президентською системою правління.

Одержані висновки та їх новизна: президентська республіка - це держава з найбільш послідовним, твердим поділом влади; вибір між формами державного правління є рішенням, яке вільно приймається кожною окремою державою; жодну з форм державного правління не можна назвати «кращою» чи «гіршою»; кожна окрема держава обирає собі таку форму, яка б могла, на якомусь конкретному етапі, забезпечити ефективну взаємодію та співпрацю між державними органами влади; найоптимальнішою для України за існуючої економічної, політичної ситуації є «чиста» форма державного правління, тобто або президентська, або парламентська.

Ключові слова: форма держави, форма правління, президент, президентська республіка, поділ влад.

RESUME

Master's work consists of 103 pages, the bibliography of 61 titles.

The aim of the study is a comprehensive analysis of the functioning of States with a Republican form of government.

The object of the research work are legal relations emerging in the process of implementing state power in countries with a Republican form of government. The object of studies involves legal regulation of the activities of the Supreme bodies of the state in countries with Presidential system of government.

The findings and their novelty: the presidential Republic is the state with the most consistent, solid separation of powers; the choice between forms of government is a decision freely taken by each individual state; one of the forms of government cannot be called "better" or "worse"; each state chooses a form that could, at some particular stage, to ensure efficient interaction and cooperation between state authorities; optimal for Ukraine under the current economic and political situation is a "clean" form of government is presidential, or parliamentary.

Keywords: form of state, form of government, President, presidential, Republic, separation of powers.

АНОТАЦІЯ

Климковецька Х. Президентська республіка як різновид республіканської форми правління. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 - Правознавство. - Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль 2017.

Робота присвячена дослідженню механізму функціонування держав з республіканською формою правління, а особливо тих держав, в яких діє президентська система правління, а також визначенню на цій основі можливості використання досвіду цих держав у вирішенні численних політико-правових та інших проблем національного державотворення. В роботі аналізуються загальні питання функціонування механізму державної влади в країнах з республіканською формою правління, розкривається поняття, види і сутність систем правління (президентська, парламентська, змішана), дається конституційно-правова характеристика президентської республіки, досліджуються актуальні питання вибору системи правління в Україні.

SUMMARY

Klymkovetska H. Presidential Republic as a kind of Republican form of government. – The manuscript.

Studies for obtaining the educational qualifying level "master" specialty 8.03040101 - Law. - Ternopil national economic University, Ternopil 2017.

The work is devoted to investigation of the mechanism of functioning of States with a Republican form of government, a especially those States in which acts of Presidential system of government, a definition, on this basis, the possibility of using the experience of these States in addressing the many political, legal and other problems of the nation state. The paper examines the General questions of functioning of the mechanism of state power in countries with a Republican form of government, reveals ponyta, the types and nature of systems of government (Presidencia, planinska, mixed), is given to the constitutional-legal characteristics of the presidency of the Republic, we analyze the topical issues of the choice of the system of government in Ukraine.

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КРАЇНАХ З РЕСПУБЛІКАНСЬКОЮ ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ.....	9
1.1. Форма держави: поняття, види і значення.....	9
1.2. Теорія розподілу влад як основа визначення та обґрунтування республіканської форми правління.....	18
1.3. Поняття, види і сутність систем правління (президентська, парламентська, змішана).....	29
Висновки до 1 розділу.....	42
 РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕЗИДЕНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	 44
2.1. Глава держави та виконавча влада в президентській республіці.....	44
2.2. Виконавча влада.....	57
2.3. Судова влада.....	66
Висновки до 2 розділу.....	71
 РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИБОРУ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....	 73
3.1. Інститут президентства в Україні	73
3.2. Основні напрями реформування інститутів публічної влади в Україні.....	82
Висновки до 3 розділу.....	91
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Усі ми зацікавлені в стабілізації політичного життя, і зміцненні законності, у забезпеченні нормальних умов життя людини. Немає ніяких сумнівів у тому, що тільки держава, поставлена на службу людині, може бути легітимною і користуватися підтримкою широких мас. Цілком природно виникає питання: як побудувати таку державу, як повинен бути організований і на яких принципах повинен функціонувати державний механізм? Сьогодні, здається, усі визнають, що легітимна держава повинна бути демократичною, соціальною і правовою. Головна і найвища цінність цієї держави — людина, її невід'ємні права і свободи.

Весь світовий досвід показує і підтверджує, що там, де зневажаються права і свободи, де царюють диктатура і сваволя, неминучі занепад суспільства, деградація економіки і погіршення умов життя, а в остаточному підсумку — крах режиму й антинародної державності. В історії немає жодного прикладу, який би свідчив про те, що тоталітарний лад забезпечує стабільне процвітання, розквіт особистості та суспільства, здійснення влади в інтересах народу. Навіть у тих випадках, коли диктатура утверджується під приводом забезпечення прогресу, вона виявляється не в змозі виконати свої власні обіцянки і домогтися їхньої реалізації. Не має при цьому істотного значення сам привід, в ім'я якого насаджується деспотична влада. Результат завжди один. Диктатура придушує людину і її здібності. А моральна і творча деградація особистості — прямий шлях до загальнонаціональної катастрофи.

Як же захистити цю свободу, уникнути узурпації влади і неминучих сваволі, розправ та репресій? Одним зі способів вирішення цієї вікової проблеми є така побудова механізму державної влади, яка б сама по собі перешкоджала її узурпації і використанню на шкоду людині, спрямовуючи свою діяльність виключно на демократизацію та гуманізацію суспільних

відносин. Тобто, якщо говорити сучасною термінологією, для вирішення даної проблеми необхідно правильно обрати форму держави, що буде існувати в країні, а зокрема форму та систему державного правління. Адже, для того, щоб влада служила людям, вона повинна бути їм підконтрольна, повинна мати свої повноваження та функції, свою сферу діяльності відповідно до визначеного розподілу на окремі гілки, виключаючи при цьому можливість концентрації всієї повноти влади в руках однієї особи або органу.

Кожна держава може вибрати одну із двох форм правління: монархію або республіку. Стосовно ж системи правління, то тут вибір ширший: це може бути президентська, парламентська чи змішана (президентсько-парламентська або парламентсько-президентська).

На перший погляд проблема такого вибору є глибоко теоретичною, стосується виключно вищих органів державної влади і немає ніякого відношення ні до кожного з нас. Та це далеко не так.

Питання вибору системи державного правління мало для нас велике значення на протязі всього історичного розвитку Української державності і набуло особливої актуальності у сучасних умовах.

25-річний досвід українського державотворення переконливо засвідчив недосконалість чинної моделі державного механізму в умовах сьогодення. Найбільш вразливими її місцями, які багато в чому стали очевидними завдяки практиці реалізації Конституції України 1996 року, можна вважати незбалансованість гілок влади, недостатню ефективність наявних засобів стримувань і противаг, недовіра суспільного і парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, нереалізованість конституційного органів судової влади, відсутність чіткого механізму відповідальності за діяльність Уряду зокрема і стан справ в державі взагалі.

Недосконалість політичної системи суттєво позначається на економічній ситуації в Україні. Фактично можна говорити про відсутність злагодженої і ефективної системи управління економічними процесами в

країні. Верховна Рада, Президент та Уряд в цій та й не лише в цій сфері діють без чіткої взаємодії. Немає чіткої лінії в правотворчій діяльності вказаних органів. Відсутня і взаємна відповідальність за стан економічного розвитку держави.

Тому очевидною необхідністю пошуку виходу із ситуації, що склалася. А вихід можна знайти тільки після вивчення й аналізу досвіду інших країн у цій сфері. Насамперед потрібно знати, що вже накопичено в даній сфері в інших державах, які моделі правління були вибрані тими чи йншими країнами, які здобутки та прорахунки допущені ними у цій сфері та яка саме модель є найефективнішою для забезпечення реалізації всіх прав і свобод людини і громадянина, належного функціонування підприємств, установ, організацій та державних органів, і, як наслідок, для прогресивного розвитку держави в цілому. Саме для досягнення цієї мети мною і була вибрана дана тема дипломної роботи: “Президентська республіка як різновид республіканської форми правління”. Звичайно тут не слід забувати про унікальність кожної держави, зумовлену історичними, географічними, соціальними, політичними та іншими умовами, але вихідною позицією при виборі системи правління все-таки має стати врахування світового досвіду. Адже тільки знаючи чужі помилки можна не допустити власних.

Теоретичною основою цього дослідження стали праці відомих вчених минулого й сучасних авторів, серед яких Н. Алексєєв, І. Андрєєв, А. Анікевич, М. Вебер, А. Демидов, В. Ільїн, Н. Кейзеров, Ф. Кокошкін та інші. В дослідженні автором використовувалися праці вітчизняних вчених у галузі теорії держави і права, конституційного права, авторами яких є В. Авер'янов, В.Бабкін, С. Бостан, В. Борденюк, А. Георгіца, В.Журавський, А. Єрмолаєв, А. Заєць, М. Козюбра, Л. Кривенко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, Н. Сахаров, А.Селіванов, В.Селіванов, О.Скакун, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна, О. Ющик, О. Ярмиш та інші.

Нормативно-правову базу дослідження становлять конституційно-правові акти зарубіжних країн і України, які містять норми, що визначають і характеризують систему правління.

Метою дослідження є комплексний аналіз механізму функціонування держав з республіканською формою правління, а особливо тих держав, в яких діє президентська система правління, а також визначення на цій основі можливості використання досвіду цих держав у вирішенні численних політико-правових та інших проблем національного державотворення.

Враховуючи мету, що стоїть перед автором, необхідно сформулювати такі **основні завдання** магістерської роботи:

➤ визначити поняття і види форм держави, дати їм належну правову характеристику, а також з'ясувати значення форм держави для типології держав за певними ознаками;

➤ висвітлити загальні питання функціонування механізму державної влади в країнах з республіканською формою правління, розглянути теорію розподілу влад як основу визначення та обґрунтування республіканської форми правління; розкрити поняття, види і сутність систем правління (президентська, парламентська, змішана);

➤ дати конституційно-правову характеристику президентської республіки, а саме визначити роль і значення глави держави, виконавчої, законодавчої та судової влад в президентській республіці;

➤ дослідити актуальні питання вибору системи правління в Україні, а також дати оцінку ефективності впровадження в Україні парламентсько-президентської форми правління.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що складаються в процесі здійснення державної влади у країнах з республіканською формою правління.

Предметом дослідження є правове регулювання діяльності вищих органів держави у країнах з президентською системою правління.

Основними методами дослідження, які були використані мною під час виконання роботи є історико-правовий, порівняльний, а також метод системного аналізу.

Наукову новизну дослідження проблеми становлять, зокрема, такі важливі для розвитку науки і державотворчої практики положення, висновки та рекомендації:

- найбільш ефективною в сучасному світі є республіканська форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, які обираються населенням на відповідний термін. Вони періодично змінюються, звітують про свою роботу перед населенням і за свою діяльність несуть юридичну відповідальність;

- президентська республіка — це держава з найбільш послідовним, твердим поділом влади. При цьому ефективна влада можлива тільки при взаємодії її різних гілок. Тому в президентській республіці обов'язково наявний механізм взаємного співробітництва, стримувань і противаг, що покликаний забезпечити самостійність і взаємодію всіх гілок влади;

- вибір між формами державного правління є рішенням, яке вільно приймається кожною окремою державою. Проте, обрана система повинна бути якомога прозорішою, а її положення не повинні створювати підґрунтя для небажаних ускладнень і конфліктів;

- жодну з форм державного правління не можна назвати «кращою» чи «гіршою». Кожна окрема держава обирає собі таку форму, яка б могла, на якомусь конкретному етапі, забезпечити ефективну взаємодію та співпрацю між державними органами влади;

- за весь час свого існування зарубіжними країнами набуто чималого досвіду у сфері визначення як форм, так і систем правління, зокрема ними давно вже розроблено і втілено в життя принцип розподілу влад, реалізовано механізм стримувань і противаг, а також чітко вказано повноваження, функції та завдання кожної з гілок влади. Тому очевидно є можливість і навіть необхідність використання цього досвіду вітчизняними

політиками і правотворцями у процесі вибору моделі правління та механізму здійснення державної влади в Україні;

- недосконалість політичної системи суттєво позначається на економічній ситуації в Україні. Фактично можна говорити про відсутність злагодженої і ефективної системи управління економічними процесами в країні. Часто Верховна Рада, Президент та Уряд в цій та й не лише в цій сфері діють без чіткої взаємодії. Немає чіткої лінії в правотворчій діяльності вказаних органів. Відсутня і взаємна відповідальність за стан економічного розвитку держави. І хоча сьогодні в умовах наявної політичної ситуації ці явища не є критичними, все ж досвід попередніх років (особливо в період між 2005 і 2010 роками) коли в Україні діяла змішана парламентсько-президентська форма правління, доводить, що ця ситуація може повторитися у разі зміни політичної ситуації і проведення нових виборів;

- найоптимальнішою для України за існуючої економічної, політичної ситуації є «чиста» форма державного правління, тобто або президентська, або парламентська. Саме це забезпечить відповідальність вищих органів влади і політичних сил, що в них представлені, за ситуацію в країні і стане передумовою для ефективного подолання існуючих політичних, економічних, соціальних та інших проблем, що стоять на заваді успішному розвитку держави, суспільства і людини.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у сферах законотворення та реалізації статусу державних інститутів. Крім того, результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових досліджень та у навчальному процесі.

Структура і обсяг магістерської роботи. Дослідження складається із вступу, трьох взаємопов'язаних між собою розділів, що включають в себе вісім підрозділів, та висновку. В кінці роботи наводиться список використаних джерел. Робота розміщена на 103 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КРАЇНАХ З РЕСПУБЛІКАНСЬКОЮ ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ

1.1. Форма держави: поняття, види і значення

Історично держава постійно змінювала свою форму. Вона з'явилася ще в рабовласницькому суспільстві і була всебічно охарактеризована древніми мислителями — Полібієм, Сима-Цянем, Платоном, Арістотелем. Зокрема, в серії книг «Політія» під керівництвом Арістотеля було описано 159 грецьких і варварських держав. Ще раніше Платон охарактеризував такі форми влади, як монархія, аристократія, демократія та їхні деформовані прояви — атропію, олігархію, анархію.

Проте ще в давні часи — у країнах Древнього Сходу, Греції та Римі — дослідники державно-правових явищ відчували потребу у визначенні поняття, яке було б достаньо містким і давало б загальну уяву про основні характеристики тієї або іншої держави, про шляхи і особливості здійснення в ній державної влади.

Таким широким поняттям стала категорія «форма держави». Який же зміст відображає поняття «форма держави»? Будь-яка форма - це організація предмету, явища. Форма органічно пов'язана зі своїм змістом. В силу цього вона безпосередньо виражає і втілює собою суть явищ. Внутрішня форма визначається як побудова або спосіб взаємозв'язку елементів явища. Після цих попередніх пояснень поняття форми як такої, звернемось до аналізу форми держави, в різні часи різні дослідники якої вкладали у неї неоднаковий зміст.

Арістотель поділяв форми держави в залежності від двох ознак:

- 1) кількість тих, хто править (один, декілька, багато);
- 2) в інтересах кого (скільки) здійснюється правління.

За останньою ознакою він розділяв держави на правильні (правління здійснюється в інтересах усіх) і неправильні (правління здійснюється в

інтересах тільки тих, хто править). Правильними формами Арістотель вважав: монархію, аристократію і політію; неправильними: тиранію, олігархію, демократію [1, 56].

Французький просвітител ь і правознавець XVIII ст. Шарль Монтеск'є під формою держави розумів лише те, що сучасна наука визначає як державний (політичний) режим, а саме — методи здійснення державної влади. Він визначав такі конкретні форми держави: 1) республіку, в якій організацію і здійснення державної влади визначають такі якості, як доброчесність і рівність; 2) монархію (основа влади — честь); 3) деспотію (основа влади — страх).

Ж.-Ж. Руссо під формою держави розумів структурну організацію вищих державних органів і на цій підставі виділяв: 1) монархію — влада в одних руках; 2) аристократію — влада знаходиться у невеликої групи осіб; 3) демократію — владу здійснюють всі [39, 74]. Тобто, Руссо формою держави вважав ту категорію, яка в сучасному правознавстві називається формою правління.

Отже, на мою думку, категорія «форма держави» є одним з найважливіших і містких понять державознавства. Вона покликана констатувати сукупність певного кола загальних ознак і взаємозв'язків, що характеризують державу як суспільний феномен. Ознаки, які в своїй сукупності розкривають найважливішу сутність форм держави, об'єднані в групи, які характеризують її складові частини:

1. Ознаки, що характеризують способи організації державної влади, включаючи порядок її утворення. Сукупність цих ознак дає нам підставу говорити про форму державного правління.

2. Ознаки, що характеризують сукупність способів організації державної влади з урахуванням внутрішнього поділу держави на частини (в межах її території), взаємодію державних органів і її частин між собою. Ця сукупність ознак розкриває форму державного устрою.

3. Ознаки, які розкривають сукупність засобів і методів здійснення державної влади, характеризують державно-правовий режим.

Всі ці структурні частини форми держави складають органічну єдність. Це не три форми, а три аспекти єдиної форми держави, які в кожному конкретному випадку мають свої властивості. І все ж таки домінуюча роль належить державно-політичному режиму, оскільки він має вплив на дві інші сторони форми держави. Будь-які зміни в методах здійснення державної влади — чи в бік демократії або, навпаки, автократії — неминуче відображаються на формі правління (хоч і в меншій мірі), а також на формі державного устрою [41, 54].

Таким чином, *форма держави* — це складне поняття, що характеризує державу з точки зору існуючих в ній форми правління, державного устрою та державно-правового режиму. Інакше кажучи, кожна держава, як і будь-яке інше соціальне утворення, має бути певним чином організована, побудована, сформована, а здійснення нею влади має відбуватися певними способами, методами.

Форма держави завжди має відповідне правове закріплення. Всі її складові елементи (форма правління, державний устрій, державний режим) фіксуються в конституції, законних і підзаконних актах. Але слід мати на увазі, що зміст правових настанов не завжди відповідає дійсному характеру існуючих відносин. Як уже було сказано, в юридичній літературі існують різні думки щодо змісту категорії «форма держави». Одні зводять зміст форми держави лише до характеристики форм правління, інші розглядають сукупність форми правління та територіальної організації держави без врахування державного режиму і т.д. Проте ці позиції не знайшли широкої підтримки у більшості дослідників [32, 49].

Завершуючи висвітлення цього питання, на мою думку, слід зазначити, що під час розгляду форм держави необхідно враховувати їх динамічну мінливість, чутливу реакцію на зміни в соціально-економічній структурі суспільства. Форма держави відображає єдність,

взаємозумовленість об'єднаних в ній елементів, у результаті чого народжується нова якість, яка не властива жодній з цих окремо взятих складових частин.

Розглянемо більш детально основні особливості форми держави.

Форма правління — спосіб організації вищих державних органів влади і правління. Серед основних форм правління кожен з нас, безумовно, може назвати монархію та республіку. Але, мабуть, не всі чітко розуміють відмінність між цими поняттями.

Сьогодні все ще існують монархії з високим соціальним та життєвим рівнем і демократичними урядами (наприклад, Швеція, Нідерланди) і, з другого боку, — республіки, де навіть в меншій мірі не помітна соціальна демократія (наприклад, диктатури у Південній Америці).

Монархія — це форма правління, за якої посаду глави держави обіймає одна особа — монарх в порядку спадкового трононаступництва. Особливі юридичні властивості монархії:

1. Безстроковість влади монарха.
 2. Спадкове трононаступництво.
 3. Представництво монарха від імені держави не за дорученням, а за власним правом.
 4. Непідпорядкованість влади монарха будь-яким іншим суб'єктам.
- Крім цього, монарх має особливі почесні права: носити корону, скіпетр, а під час урочистостей одягає пурпуровий плащ [33, 49].

За правління монархії вся вища законодавча, виконавча і судова влади належить монарху. Влада монарха передається, як правило, у спадок. Це основна властивість монархії як форми правління. Відомі такі її форми: необмежені та обмежені.

Необмежені монархії — це монархії, в яких влада монарха ніким і нічим не обмежені. У такій країні відсутні будь-які державні органи, які б могли обмежити повноваження монарха. Ріновиди необмеженої монархії:

а) деспотична монархія, в якій влада монарха обоожнюється, а він сам визнається божеством. Цей різновид монархії був розповсюджений у державах рабовласницького типу і перш за все на Древньому Сході;

б) абсолютна монархія характеризується відсутністю будь-яких представницьких станів, повним безправ'ям народу і зосередженням всієї повноти влади в руках монарха. Прикладами абсолютної монархії можуть бути царська Росія, а у наш час — Саудівська Аравія, Оман.

Обмежені монархії — це монархії, в яких влада монарха обмежена конституцією, яка приймається парламентом в сфері законодавства, а також в галузі контролю над діяльністю уряду [47, 87].

Різновиди обмежених монархій:

а) дуалістична монархія являє собою форму правління, яка виникає в перехідні періоди розвитку суспільства, а саме: коли клас феодалів вже не в змозі одноособово панувати, а буржуазія ще заслабка і їй не під силу взяти всю повноту влади в свої руки. Результатом цього буває політичний компроміс між феодалами і буржуазією. В дуалістичній монархії діє двопалатний парламент. Нижня палата формується виборним шляхом і представляє інтереси буржуазії. Верхня палата складається з феодалів, які призначаються монархом. Уряд підпорядковується монарху. Він на свій розсуд призначає, переміщує і звільняє від посад членів уряду. Дуалізм полягає в тому, що монарх, як правило, відстоює інтереси феодалів, а парламент є виразником інтересів буржуазії і інших верств населення.

б) парламентська (конституційна) монархія — на відміну від дуалістичної є чисто буржуазною формою правління. Влада монарха обмежується представницьким органом, що закріплюється, як правило, в конституції, яка затверджується парламентом. Монарх не може її змінити. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний.

Абсолютна більшість сучасних монархій — це монархії парламентарні. їх існування зумовлено національними традиціями, живучістю певних символів і т.п. (Швеція, Японія, Великобританія та ін.).

Як на мене, то найяскравішим зразком парламентської монархії буржуазного типу є Великобританія. Королівська влада є пожиттєвою і передається в спадок прямим нащадкам монарха. Монарх формально наділений широкими повноваженнями по управлінню країною і є джерелом законодавчої, виконавчої і судової влади. Фактично ж він не відіграє ніякої ролі у проведенні внутрішньої і зовнішньої політики держави. Він «царює, але не править». Законодавча влада належить парламенту, який складається з двох палат: палата общин (650 депутатів) і палата лордів. [33, 48]

Уряд формує лідер партії, який перемагає на парламентських виборах. Він займає пост прем'єр-міністра. Уряд знаходиться при владі до тих пір, поки користується підтримкою парламенту. Парламент може висловити вотум недовіря уряду, тоді він повинен піти у відставку. В сучасних умовах не типовим є монархії, де глава держави обирається через відповідний проміжок часу. Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати проводять вибори монарха раз на п'ять років.

Слід назвати ще одного монарха, якого обирають навіть сьогодні: папа римський. Він виконує функції глави держави в рамках монархії, яку ми називаємо церковною державою. Зважаючи на целібат духовенства, він не може досягти свого сану через право спадковості. Тому його обирають кардинали. Проте папа римський є монархом, він користується особливими почесними правами, носить корону (тіару). У світі нараховується 44 парламентські монархії [57, 132].

Республіка — це така форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, які обираються населенням на відповідний термін. Вони періодично змінюються, звітують про свою роботу перед населенням і за свою діяльність несуть юридичну відповідальність.

Республіка, наділена такими юридичними властивостями, як: обмеження влади глави держави, законодавчих і виконавчих державних органів конкретним терміном; виборність глави держави та інших вищих органів державної влади; відповідальність глави держави у випадках, які передбачені законом; представлення інтересів держави на міжнародній арені; загальнообов'язковість рішень законодавчої влади для всіх інших державних органів; захист прав та інтересів громадян, взаємна відповідальність особи і держави.

Республіки існували ще в стародавньому світі і мали, як правило, аристократичний характер (Спарта, Рим), в Афінах була демократична республіка. В середні віки були республіки-міста — Флоренція, Генуя, Венеція — в Італії; Новгород і Псков — в Росії. На Україні — Козацька республіка (на Запоріжжі) в період національно-визвольної війни та об'єднання з монархічною Росією.

Сучасні республіки поділяються на парламентські та президентські.

1) Парламентська республіка характеризується центральним становищем парламенту (законодавча влада). Уряд формується парламентським шляхом з числа депутатів, що належать до тих партій, які мають більшість голосів у парламенті, він відповідальний перед ним. Уряд залишається при владі до того часу, доки він користується підтримкою парламентської більшості. В парламентській республіці при дотриманні режиму конституційної законності управління завжди носить партійний характер, що зовсім не є обов'язковим для президентської республіки. Уряд формується лідером партії, яка перемогла на парламентських виборах. Члени уряду за свою діяльність несуть відповідальність перед парламентом. Шляхом винесення вотуму недовіри парламент може відправити уряд або його члена у відставку. Парламентська республіка менш поширена форма правління, ніж республіка президентська. У наш час парламентська республіка існує в Італії, Австрії, ФРН, Фінляндії, Ірландії, Індії, Ізраїлі, Греції та деяких інших державах,

2) Президентська республіка являє собою таку форму правління, яка, перш за все, характеризується поєднанням в руках президента

повноважень глави держави і глави уряду. Він обирається всім населенням так як і парламент. Формально не підзвітний парламенту. Президент — глава виконавчої влади. Уряд президентської республіки несе відповідальність перед президентом. Президент на свій розсуд призначає, переміщує і відсторонює від посад членів уряду. Він має право вето на закони, які приймаються парламентом. В якості глави держави він представляє державу на міжнародній арені, може підписувати міжнародні угоди з наступною їх ратифікацією парламентом. Президент є головнокомандувачем збройними силами держави [54, 94].

У практиці державного будівництва сучасних держав зустрічаються форми правління, які не вкладаються в звичну для науки державного права класифікацію. Мова йде про змішані форми правління, в яких поєднуються різні елементи, часто досить суперечливі.

Отже, ми розглянули поняття форми держави і навчилися розрізняти монархію та республіку як державні форми. Відмінність між обома державними формами не є суттєвою, але відмінність між державами є значною, якщо оцінювати їх з точки зору урядових форм.

Розглядаючи способи устрою державної влади, слід зазначити, що в навчальній літературі частіше всього вживається термін «форма державного устрою». Він, по суті, охоплює всю форму держави на даному етапі розвитку в конкретній країні. Не випадково, що цей термін широко використовується в курсі загальної історії держави і права. Мова у даному випадку йде про те, яким чином держава організована як влада на відповідній території. Тому під формою державного устрою розуміємо територіальну організацію державної влади, поділ її на певні складові частини з метою найкращого управління суспільством: це взаємозв'язок окремих складових частин держави між собою і її спільними вищими органами державної влади [51, 59].

На мою думку, форма державного устрою носить самостійний характер, в багатьох випадках визначається існуючими традиціями, історичними особливостями виникнення і розвитку держави.

Нам відомі унітарні і федеративні держави. Унітарна (єдина) держава — це спосіб організації адміністративно-територіальних одиниць держави. Федеративна (складна) держава являє собою спосіб взаємозв'язку територіально-політичних утворень.

Унітарна держава є проста, цільна і єдина держава, окремі частини якої іноді можуть володіти автономією (політико-адміністративним устроєм). Більшість унітарних держав мають відповідні адміністративно-територіальні поділи (райони, області, кантони, воєводства і т.д.), з яких складається існуюча автономія. Ці самостійні частини не наділені ознаками державного суверенітету, в такій державі існує єдина система вищих органів і єдине законодавство. До таких держав можна віднести Францію, Бельгію, Україну, Польщу і т.д. Унітарній державі властиві такі риси: функціонування єдиної системи органів держави.; наявність єдиної Конституції, єдиної системи законодавства, єдиної фінансової, податкової, кредитної систем; централізована адміністративна єдність її територіальних одиниць; єдине громадянство [41, 135].

Федерація — це складна держава, суб'єкти якої володіють державним суверенітетом. Розрізняють такі різновиди федерації: федерація, заснована на договорі, суб'єкти якої — суверенні держави, що зберігають за собою значний обсяг повноважень аж до права виходу із складу федерації; федерація, заснована на автономії, суб'єкти якої — державні утворення, що не мають ознак суверенітету, але мають певну самостійність у вирішенні питань місцевого (автономного) значення.

Федерація наділена наступними відмінними ознаками:

По-перше, вона характеризується наявністю двох систем законодавчої, виконавчої і судової влади: федеративної і суб'єктів федерації. По-друге, федеративні органи і суб'єкти федерації володіють своєю сферою

повноважень, в яку ніхто не може втручатися. По-третє, суб'єкти володіють політичною самостійністю в тій мірі, в якій це відповідає їх статусу. По-четверте, статус суб'єктів федерації не може бути змінений без їх згоди. По-п'яте, суб'єкти федерації мають територіальну цілісність.

Державний режим дуже тісно пов'язаний із формами правління. Державний режим — це різновид політичного режиму, який посідає домінуюче місце в суспільстві. Державний режим — це спосіб реалізації державою свого призначення в суспільстві. Він складається із системи методів, засобів здійснення державної влади.

В залежності від того, які методи здійснення політичної влади запроваджуються і практикуються в державі, можна виділити такі види режимів: демократичний, авторитарний і тоталітарний.

На мою думку, сьогодні питання про форму держави набуває особливого значення. Адже вона стосується найважливіших аспектів організації і діяльності держави. Тому вірне розуміння відповідних теоретичних положень, які почерпнуті з аналізу світового досвіду державного правого будівництва, застосування їх адекватно до конкретних умов і національних традицій може суттєво сприяти створенню життєздатної форми держави, яка забезпечить прогресивний розвиток і розквіт всього суспільства.

1.2. Теорія розподілу влад як основа визначення та обґрунтування республіканської форми правління

Поділ влади — це одночасно політико-правова доктрина і конституційний принцип, що лежить в основі організації влади будь-якої демократичної держави. Вони залишені нам у спадщину епохою великих визвольних революцій і воєн XVII — XVIII століть у Європі і Північній Америці. Саме в цей період склалася більшість ліберально-демократичних

держав, які і донині відносять принцип поділу влади до основ свого конституційного ладу.

Зачатки доктрини поділу влади вбачаються вже в працях видатних мислителів Древньої Еллади і Древнього Риму. Серед них можна виділити Аристотеля, Епікура, Полібія. Однак авторство належить, безперечно, двом мислителям, що стали деякою мірою провісниками революційних змін у своїх країнах: англійцеві Джону Локку (1632 - 1704) і французові Шарлю Монтеск'є (1689 - 1755).

Пошук найкращих форм організації влади, дослідження механізму її здійснення пронизують всю історію політичної думки. Вже в роботах Аристотеля містяться певні елементи договірної теорії походження держави, виведені з природи людини. Аристотель вважав, що людина — це політична істота. З різноманітних видів спілкування логічно вибудовується її вища форма — політичне спілкування. Це останнє і є державою: "... Людина по природі своїй є істотою політичною, в силу чого навіть ті люди, що не мають ні найменшої потреби у взаємодопомозі, прагнуть до спільного проживання" [1, 56].

В основі держави, відповідно до праць Аристотеля, лежить прагнення до вищого блага. Але конкретні форми його організації неоднакові і пов'язані з порядком здійснення влади. У свою чергу, демократія, олігархія й інші форми правління неминуче проходять визначений цикл еволюції, що включає зародження, підйом і занепад. Цей своєрідний круговорот неминучий і являє собою загальний закон розвитку. Давньогрецький мислитель намагається з'ясувати причини занепаду і розкрити умови, за яких стане досяжною максимальна стабільність держави. При цьому він відходить від чисто правових початків і застосовує, користуючись сьогодишньою термінологією, соціологічний підхід.

У кожній державі є три частини населення. Це дуже багаті, дуже бідні і ті, хто "стоїть посередині між тими й іншими. ...Помірність — найкраща". Стійкою може бути лише та держава, де домінують громадяни з середнім

достатком. Навіть сама можливість демократичного ладу і його міцність залежать від місця, яке займають „середні” громадяни (за сьогодношньою термінологією — середнім класом).

"Демократії... користуються більшою в порівнянні з олігархіями безпекою; їх існування більш довговічне завдяки наявності в „середніх,” громадян (їх більше, вони мають більше прав, і беруть більшу участь в управлінні державою, ніж в олігархіях). Але коли за відсутністю „середніх,” громадян бідні придушують своєю численністю, держава опиняється у скрутному становищі і швидко йде до загибелі" - слова, написані майже дві тисячі триста років тому, звучать досить актуально і сьогодні [1, 59].

Аристотель, звичайно, ще далекий від принципу поділу влади тому вигляді, як ми його знаємо сьогодні. Однак його міркування про стримуючі і стабілізуючі елементи, про небезпеку панування крайностей вплинули на наступних мислителів. І не випадково Монтеस्क'є настільки цікавився працями великого грека.

Проблема співвідношення волі і влади привертає увагу мислителів і в усі наступні століття. Особливо пильний інтерес вона викликає у видатних представників епохи Просвітництва. Саме в цей період отримує всебічну і глибоку розробку концепція договірного походження держави. Її прихильники далеко не завжди однаково підходили до характеристики джерел, змісту і наслідків суспільного або політичного договорів. Але є щось загальне, що поєднує практично всі різноманітні концепції. Це визнання того, що природним станом людини є свобода.

Що ж змусило людей погодитися на часткове обмеження своєї волі? Є дві найбільш типові і суперечливі відповіді на це питання. Англійський філософ Томас Гоббс (1588—1679) і його послідовники вважали, що люди в природному стані знаходяться в стані війни всіх проти всіх за принципом "людина людині — вовк". Тому, щоб не знищити один одного, вони повинні були погодитися на обмеження своєї волі.

Принцип досить простий: життя і безпека в обмін на волю. "Така загальна влада, що була б здатна захищати людей від вторгнення чужоземців і від несправедливостей, заподіюваних один одному, і, таким чином, доставити їм ту безпеку, при якій вони могли б прогудуватися від праці рук своїх і від плодів землі і жити в достатку, — вважає Гоббс, — може бути споруджена тільки одним шляхом, а саме шляхом зосередження усієї влади і сили в одній людині або в зібранні людей, що більшістю голосів могло б звести усі волі громадян у єдину волю [40, 94].

До зовсім інших, прямо протилежних, висновків приходять один з найвідоміших творців і захисників теорії суспільного договору Жан-Жак Руссо (1712 - 1778). Вихідна позиція у двох мислителів приблизно однакова. Людина в її природному стані вільна від усяких суспільних зв'язків. Однак на визначеному етапі розвитку сили, що протидіють цьому природному станові, починають домінувати. Усвідомивши (або відчувши) це, люди добровільно вступають у союз, укладаючи суспільний договір (соціальний контракт). Головна мета і призначення суспільного договору складається в об'єднанні, що забезпечує збереження індивідуальної волі: "Знайти таку форму асоціації, що захищає й охороняє всією загальною силою особистість і майно кожного з членів асоціації і завдяки якій кожен, з'єднуючись з усіма, підкоряється, однак, тільки самому собі і залишається настільки ж вільним, як і колись" [39, 46].

Таким чином, суспільний договір служить підставою виникнення й існування держави і влади. Але цей договір не тільки не скасовує особисту волю на користь держави, але, навпаки, служить її охороні і захисту. В результаті суспільний договір стає гарантією особистої волі, а загальна воля, що виражається владою, є лише додаванням індивідуальних свобод та інтересів. Воля, отримана за згодою, заради якої людина відмовилася від природної, забезпечує верховенство народу. Тільки він може бути джерелом влади і стає гарантом своєї власної волі.

Ідея волі як природного стану людини і, необхідності забезпечення її захисту стала основою створення і розробки концепції поділу влади. Як вважав Дж. Локк, закон природи — це розум, що рухає людиною. З нього випливають рівність і незалежність людей, умови їхнього життя і поведінки в суспільстві. У свою чергу, рівень і ступінь природного стану, тобто волі людини, стають мірилом відповідності влади потребам людини. Головна загроза волі полягає в нерозділеності влади, у її зосередженні в руках абсолютного монарха, що сам встановлює закони і примушує до їх виконання.

"Абсолютна деспотична влада або управління без встановлених постійних законів не можуть відповідати цілям суспільства й уряду", — констатує Дж. Локк. Звідси і випливає головний висновок, що склав серцевину концепції поділу влади: влада стосовно прийняття законів і влада щодо їх виконання повинні бути розділені.

Автор концепції не виступав проти влади взагалі. Він вважав її необхідною умовою збереження суспільства і порядку і був прихильником монархії. Але остання повинна була обмежитися лише здійсненням виконавчої влади. В умовах обмеженої монархії на домінуючою стає законодавча влада. Саме вона, згідно з працями Локка, і утворить "першу гілку влади" [7, 46].

Та, як на мене, найбільш повно і послідовно концепція поділу влади викладена в працях Ш. Монтеск'є, а особливо у його праці "Про дух законів", що принесла найбільшу славу авторові. Усе в світі, на думку Ш. Монтеск'є, підкоряється дії певних законів. Розумні істоти керуються як законами, що встановлені ними, так і законами, що не ними створені. Відносини між людьми повинні бути відносинами справедливості. Справедливо, щоб люди, що живуть у суспільстві, підкорялися його законам. Але світом розумних істот не можливо керувати з такою досконалістю, як світом фізичним - людина не вільна від оман і пристрастей, тому і може відхилятися як від первісних законів, так і від тих, котрі нею створені для себе. "Така істота

здатна щохвилини забувати свого творця — і Бог нагадує йому про себе в завітах релігії; така істота здатна щохвилини забувати самого себе — і філософи направляють його законами моралі; створена для життя в суспільстві, вона здатна забувати своїх ближніх — і законодавці закликають її до виконання своїх обов'язків за допомогою політичних і цивільних законів" [54, 172].

Закони, що впливають із самої суті людини, Монтеस्क'є називає законами природи. Які ж основні природні закони? По-перше, прагнення до миру (прямо протилежне тому, що стверджував Гоббс.) По-друге, необхідність добувати їжу, яка штовхає до об'єднання. По-третє, взаємний потяг, викликаний задоволенням від спілкування, взаємний поклик, примножений розходженням двох статей. По-четверте, поступове знаходження знань, що множить взаємне зближення. У результаті виникає бажання жити в суспільстві собі подібних.

Які ж наслідки виникнення такого суспільства, що рівнозначно державотворенню? На жаль, саме на цій стадії починаються війни між народами й окремими особами. Один з просвітителів тієї пори Д.Дідро (1713 - 1784) пояснює, що безвинність і мир - плоди дикої природи. І навпаки, цивілізований стан речей породжує всякого роду зlodіяння. Проте переважає саме останнє, тому що тільки цивілізація та порядок здатні принести щастя і благополуччя людині.

Згідно Монтеस्क'є, існують три "способи правління": республіканський; монархічний; деспотичний.

Республіканський — це такий спосіб правління, при якому верховна влада знаходиться в руках усього народу або його частини. Монархічним іменується правління, здійснюване одною людиною, але на основі і за допомогою встановлених незмінних законів. Нарешті, деспотичним є правління, здійснюване волею і сваволею однієї особи.

Республіка, у якій влада належить усьому народові, — це демократія. Якщо ж вона знаходиться в руках частини народу, то мова йде про

аристократію (правління обраних). Народ, що володіє верховною владою, повинен робити сам усе, що він у стані добре виконати. Те, що він сам не в змозі виконати, він повинен здійснювати за посередництвом своїх представників.

Аналізуючи різні способи правління і принципи, на яких воно засновано, Монтеск'є підходить до проблеми політичної свободи і її трактування. А відштовхуючись від неї, вирішує питання про механізм влади. Політична свобода існує лише в країнах, у яких не зловживають владою. Тим часом, віковий досвід підтверджує, що всяка людина, яка володіє владою, схильна до зловживання нею.

"Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати один одного. Можливий такий державний лад, при якому нікого не будуть примушувати робити те, до чого його не зобв'язує закон, і не робити того, що закон йому дозволяє" .

На мою думку, ідея, сформульована Монтеск'є, цікава в багатьох аспектах. Насамперед визначенням взаємозв'язку між правомірним правлінням і поділом влади. Цей поділ виступає як їхнє взаємне стримування. Таке взаємне стримування — гарантія від зловживання. Перешкодою зловживанню владою є гарантія забезпечення свободи. Нарешті, сама воля розуміється в прямому співвідношенні із законом. Свобода має місце тоді, коли нікого не можна примушувати робити те, до чого його не зобв'язує закон. Або ж, коли, навпаки, людині не дозволяють зробити те, що йому заборонене законом. Таким чином, поділ влади не самоціль, а засіб здійснення правомірного, легітимного правління, а отже, забезпечення свободи.

Які ж ті влади, що повинні бути взаємно збалансовані?

"У кожній державі, — пише Ш.Монтеск'є, — є три гілки влади:

- ✓ влада законодавча;
- ✓ влада виконавча, що відає питаннями міжнародного права;

✓ влада виконавча, що відає питаннями права цивільного"[7, 125].

Наведене формулювання трохи відрізняється від того, що розповсюджене в наші дні. Утім, і сам творець доктрини поділу влади дає необхідні пояснення, що не залишають місця для подвійного тлумачення. Перша влада, пояснює він, покликана створювати закони. Друга відає зовнішніми зносинами і забезпечує безпеку. Силою третьої влади карають злочинців і дозволяються зіткнення між приватними особами. Цю владу можна інакше іменувати — судовою.

На перший погляд, може здатися трохи дивним, що поряд із законодавчою фігурують дві виконавчі влади. Але пояснюється це досить просто. Друга і третя влади (відповідно до переліку, а до їх значення в регулюванні суспільних відносин), на відміну від першої, самі закони не приймають, а забезпечують їхнє здійснення. В одному випадку за допомогою урядової діяльності, в іншому — за допомогою судової діяльності. У цьому розумінні можна говорити про те, що і та, й інша забезпечують виконання закону. Але змішувати їх, звичайно, неприпустимо.

Вказівка на те, що поєднання різної влади в руках однієї особи або органу неминуче веде до придушення політичної свободи, складає серцевину самої доктрини поділу влади. "Якщо влада законодавча і виконавча будуть з'єднані в одній особі або установі, то свободи не буде, тому що можна побоюватися, що цей монарх або сенат стане створювати тиранічні закони для того, щоб так же з тиранією їх застосовувати". У наведених словах звертає на себе увагу і ще одна обставина — закон аж ніяк не завжди справедливий і безперечний, бувають і тиранічні закони. До цього ми ще повернемося надалі.

Тому я погоджуюся з думкою Ш. Монтеск'є про те, що законодавча і виконавча (урядова) влади повинні бути відділені. Але Монтеск'є одночасно констатує, що в більшості сучасних йому європейських держав монарх володіє двома першими владами. Як же повинно бути? Ідеал він бачить у британській конституційній монархії, де ці влади на практиці

відділені, що і забезпечує збереження свободи. Якщо, однак, з'єднання двох перших влад — це лише потенційна погроза тиранії, то поєднання їх із судовою неминуче призведе до згубних наслідків. "Не буде свободи..., якщо судова влада не відділена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо вона з'єднана з законодавчою владою, то життя і свобода громадян виявляться у владі сваволі, тому що суддя буде законодавцем. Якщо судова влада з'єднана з виконавчою, то суддя одержує можливість стати гнобителем".

Нарешті, що відбудеться, якщо з'єднані всі три влади? Відповідь досить лаконічна і проста. У цьому випадку неминуче встановлення найжорстокішого деспотизму і повна загибель свободи. Підтвердженнь цьому як з історії класичних держав стародавнього світу, так і сучасних йому Монтеस्क'є наводить більш ніж досить.

Доктрина, створена Ш. Монтеस्क'є, не обмежується вичленовуванням трьох галузей влади і показом небезпеки їхнього з'єднання в руках однієї особи або органу. Не менш важлива й інша сторона цієї доктрини — міркування про те, чи не приведуть розчленовування влади і їхня взаємна збалансованість до паралічу влади, до безвладдя, при яких також неминучі руйнування держави і загибель свободи. Запобігти подібному розвитку подій можуть, згідно з працями Монтеस्क'є, погодженість і взаємодія влади [5, 93].

На мою думку наведене вище дає змогу зробити висновок про те, що конкретні рецепти організації влади, запропоновані Ш. Монтеस्क'є, обмежені доступними йому знаннями й уявленнями. Багато які з них сьогодні не можуть бути сприйняті інакше як анахронізм, як щось застаріле, але положення про те, що погано організована і погано здійснювана влада не менш небезпечна, ніж її відсутність, залишається актуальним і в наші дні.

У сучасній правовій науці принцип поділу влади прийнято відносити до основ демократичного конституційного ладу. Це значить, що він має основне значення при вирішенні конкретних питань побудови державного

механізму. Конституційні приписи, що стосуються вищих державних органів і визначення порядку їхнього формування, повноважень і сфери взаємин із ними, повинні відповідати головному конституційному принципу – поділу влад.

Я вважаю, що принцип поділу влади не може бути достатньо діючим та ефективним поза системою інших конституційних засад та принципів. До їхнього числа слід, у першу чергу, віднести утвердження правового характеру держави. Взаємозв'язок держави і права ніколи не оспорювалися. Однак нерідко в минулому право розглядалося лише, як результат або продукт правотворчої діяльності держави.

Держава, видаючи закони, діє правомірно. Теорія правової держави дозволила поставити усі ці положення з голови на ноги. Суть не в тому, хто саме видає закон, а в тому, що держава зв'язана правом і у всій своїй діяльності повинна додержуватися правових приписів. А непорушну основу права складають природні і невід'ємні права людини.

От чому в правовій державі будь-який закон, у тому числі і конституція, повинні виходити з цієї вимоги. Конституція, що відповідає сучасному рівню і вимогам демократії, не просто прокламує права і свободи, не тільки вказує на їхні гарантії. Вона повинна передбачити таку побудову держави і всього механізму влади, яка б відповідала головній меті — визнанню людини, її прав і свобод вищою цінністю [41, 68].

На жаль, при викладі основ теорії правової держави, як у популярній літературі, так іноді й у солідних виданнях, допускаються неточності, що породжують нерідко досить серйозні помилки. Одне з найбільш розповсюджених — це положення про верховенство закону. З нього ж часом робиться висновок, що коли законодавчим органом є парламент, то саме йому і належить верховенство в загальній системі органів держави.

Джерела помилки полягають у тому, що змішуються два поняття — право і закон як форма вираження права. Не всякий закон, навіть прийнятий відповідно до процедури, передбаченою конституцією, носить

правовий характер. Закон, що зазіхає на права і свободи людини і громадянина, що лежать в основі демократичного ладу, носить протиправний характер.

В загальному ж, усе сказане дає мені змогу зробити висновок про те, що конкретне втілення в життя принципу поділу влади залежить від впливу численних факторів. Серед них можна відзначити такі, як історичні особливості становлення й еволюції держави, рівень соціально-економічного розвитку, природно-географічні; умови існування, етнонаціональний склад населення і багато хто інших. Особливо важливе значення має розміщення політичних сил у країні. Практика показує, що дуже часто ті або інші положення, зафіксовані в конституції, можуть по-різному трактуватися і застосовуватися в залежності від того, що собою являє партійна система країни і які саме політичні партії знаходяться при владі. Наведу один приклад. Так, у Франції до Конституції 1958 року виконавча влада була поділена між президентом республіки й урядом. У тому випадку, якщо більшість у нижній палаті французького парламенту — Національних зборах — належить партії президента, саме він керує діяльністю уряду. Якщо ж більшість у нижній палаті мають супротивники президента, то можливості здійснення ним функцій управління різко звужуються [57, 231].

Принцип поділу влади віднесений до числа основних конституційних принципів усіх сучасних демократичних держав. Це зовсім не означає, що він обов'язково згадується в тексті основного закону. Цей принцип знаходить своє відображення в побудові механізму здійснення влади. А реальність існування поділу влади підтверджується (або спростовується) практикою формування і функціонування останнього. Складовими частинами механізму влади повсюдно визнаються законодавча, виконавча і судова влади, кожна з яких, дотримуючи єдності влади, що належить народу, залишається самостійною.

В усіх країнах при нормальній ситуації існують органи законодавчої, виконавчої і судової влади. Однак способи їхнього поділу і взаємодії далеко не однакові. Інакше кажучи, принцип один, а способи його реалізації різні. У кожній країні державний механізм відрізняється безсумнівною специфікою і численними особливостями. Причому, чим вищим є ступінь демократизму, тим більше існує специфічного й особливого. Деспотії усі однакові, як би не старались тирані підкреслити свою самотність. Демократії завжди різноманітні і різноманітні, будучи єдині у своїх основних принципах і духові [7, 94].

Таким чином, принцип поділу влади існує й реально втілюється в життя в більшості країн світу. А для того, щоб глибше розібратися в механізмі дії цього принципу, треба з'ясувати, як він визначається у конкретних країнах, із найрізноманітнішими формами правління.

1.3. Поняття, види і сутність системи правління (президентська, парламентська, змішана)

Обумовлені конституцією фактично визначені в країні порядок формування і принципи взаємин між законодавчою, виконавчою і судовою владою визначають існуючу в країні форму правління. У конституційно-правовій науці всі різновиди організації державної влади прийнято зводити до декількох типологічних моделей. Інакше кажучи, якщо необхідно з'ясувати, яка принципова схема організації влади, як розділені і взаємодіють її різні галузі, треба встановити, про яку саме форму правління йде мова.

Існуючі нині у світі держави поділяються на дві великі групи — монархії і республіки.

Монархічною є така держава, у якій посада глави держави заміщається, за загальним правилом, довічно й у порядку спадкування. У республіці глава держави обирається і може займати свою посаду тільки визначений термін.

Правда, з цього загального правила зустрічаються виключення, але вони вкрай рідкі.

Поділ усіх держав на монархії і республіки у недавньому минулому мав визначальне політичне значення. Прийнято було вважати, що монархії по своїй природі більш реакційні або, у будь-якому випадку, більш консервативні, ніж республіки. Подібна думка викликана насамперед тим, що монархічна форма правління історично тісно зв'язана з одноособовим правлінням. Таке правління нерідко виливалося в деспотію. Абсолютна, або самодержавна, монархія виключає поділ влади з усіма наслідками, що звідси випливають. Там, де немає поділу влади, там немає і політичної волі.

Сьогодні абсолютна монархія — це анахронізм. Вона зустрічається лише в деяких країнах Сходу. Причому, нерідко світський правитель є і релігійним главою своїх підданих. Природно, що говорити про прояви демократичного правління в таких країнах не доводиться. У країнах, що розвиваються, з монархічною формою правління переважає в даний час так звана дуалістична монархія. Це країни, у яких формально влада розділена між монархом і виборною установою (звідси дуалізм — подвійність). Але на практиці реальна влада концентрується в руках монарха. Відповідно і ступінь політичної свободи і гарантії прав і свобод там досить незначні.

Стосовно розвинутих цивілізованих країн розходження між монархією і республікою не може служити підставою для їхнього віднесення до консервативних або реакційних. Такі країни, як Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія й ін., що є конституційними парламентарними монархіями, належать до числа демократичних держав. Більш того, монархія в Іспанії, наприклад, після падіння франкістського режиму зіграла активну роль в утвердженні демократичного ладу і припиненні спроб реставрації профашистського режиму. З погляду реалізації принципу поділу влади такі країни не відрізняються від парламентарних республік.

Найбільш розповсюдженою в сучасному світі є республіканська форма правління. У розвинутих країнах відомі три її різновиди. Це президентська республіка, парламентарна республіка і республіка зі змішаною, формою правління (іноді її називають напівпрезидентською) [57, 132].

Президентська республіка — це країна з найбільш послідовним, або твердим, поділом влади. Найвідоміший "класичний" приклад президентської республіки являють собою Сполучені Штати Америки. Ця форма правління зустрічається також у ряді країн Латинської Америки й у деяких інших регіонах. Причому нерідко в цих країнах президентська влада здобуває гіпертрофований характер, підкоряючи собі всі інші гілки влади. У цьому випадку використовують термін "суперпрезидентська республіка".

У президентській республіці принцип поділу влади знаходить свій прояв у юридичній рівності кожної з трьох гілок влади і їх незалежності. Звичайно, самотійність і незалежність кожної з гілок влади не означає їх повного відокремлення. На практиці це могло б привести до непогодженості, конфронтації і навіть паралічу влади. Ефективна влада можлива тільки при взаємодії її різних гілок. Тому в президентській республіці обов'язково складається механізм взаємного співробітництва, стримувань і противаг, що покликаний забезпечити самотійність і взаємодію всіх гілок влади.

У чому конкретно знаходить свій прояв рівність кожної з галузей влади? Насамперед у тім, що кожна з них законодавчих виконавчих і судова — має свій домен, свою сферу діяльності, на яку інша гілка влади не повинна зазіхати.

Законодавча влада, представлена парламентом, має виключне право прийняття законів держави. Ніяка інша влада, ніякий інший державний орган подібною владою не володіють. Це право носить у принципі універсальний характер, тобто закон може бути прийнятий по будь-якому питанню.

В основі судоустрою і судочинства лежать принципи, що забезпечують незалежність суду і його служіння інтересам людини і суспільства. Відзначу лише деякі з них. Кожна людина має право на розгляд його справи

незалежним, справедливим і компетентним судом (нікому не може бути відмовлене в правосудді). Здійснюючи правосуддя, судді підкоряються тільки конституції і законам. Розгляд справ у суді повинен відбуватися гласно, відкрито і на основі змагальної процедури. Кожен обвинувачений має право на захист. Ніхто не може бути визнаний винним у здійсненні правопорушення, якщо його вина не доведена і не підтверджена вироком суду, що набрав законної сили, (презумпція невинності). Звичайно, не слід думати, що прокламація всіх цих демократичних принципів виключає судову помилку або навіть сваволю. Разом з тим залишається беззаперечним, що тільки незалежний і безсторонній суд може, дійсно, бути органом правосуддя, а не сваволі [54, 136].

Парламентська республіка. У парламентарних республіках главою держави є, за загальним правилом, президент. Він вища посадова, особа держави і верховний представник країни. Ця висока посада заміщається шляхом виборів і на певний строк. (У практиці, щоправда, відомі випадки існування довічних президентів, але це порівняно рідкісний виняток.) На відміну від президентських республік і країн зі змішаною формою правління в парламентарних країнах президент обирається, як правило, не населенням безпосередньо (хоча є винятки, наприклад, Австрія, Ірландія, Португалія), а колегією вибірників, що складається переважно з парламентаріїв. Так, в Італії вона включає депутатів, сенаторів і представників обласних зборів; федеральні збори, скликані для виборів президента, складаються з депутатів бундестагу і представників ландтагів земель (виборних органів суб'єктів федерації).

Кандидати на посаду глави держави повинні відповідати певним вимогам. Головні серед них — це користування усіма виборчими правами і досягнення визначеного віку. Віковий поріг звичайно досить значний. Він складає, наприклад, 40 років у ФРН і 50 років в Італії. Термін повноважень виборного глави держави — від чотирьох до семи років (чотири роки в Ісландії, п'ять — у ФРН, Греції, Португалії, шість — в Австрії, сім — в

Італії й Ірландії). У більшості країн можливість переобрання обмежена двома термінами. Посада віце-президента в парламентарних республіках, як правило відсутня. У випадку дострокової вакансії посади президента його, повноваження тимчасово виконує глава верхньої палати парламенту або глава уряду [46, 93].

Конституційні акти містять звичайно досить широкий перелік повноважень належних главі держави. Проте усюди застосовується інститут контрасигнатури, що виключає можливість самостійних дій і виступів глави держави.

Звичайно, говорячи про обмеженість влади глави держави в парламентарних країнах, не можна не враховувати того факту, що при визначених обставинах глава держави може досить реально вплинути на прийняття важливих політичних рішень. Глава держави в парламентарних монархіях і республіках, наспрвді користується не владою, а впливом. Проте, цей вплив часом настільки значний, що може впливати на процес формування і функціонування ведучих державних інститутів. А це, у свою чергу, позначається і на механізмі реалізації принципу поділу влади.

У країнах з парламентарними формами правління представницький орган завжди відіграє вирішальну роль у формуванні уряду. Скільки б не говорилося про вирішальне значення партій у формуванні уряду, загальною й обов'язковою умовою залишається контроль партії (або партійної коаліції) над парламентом, володіння парламентською більшістю, без чого формування уряду даною партією неможливо. Правило, відповідно до якого уряд залишається при владі доти, поки користується підтримкою парламентської більшої, визнається загальнообов'язковим конституційним принципом. Якоюсь мірою відступ від нього полягає у формулі, застосовуваної, наприклад, у Швеції, згідно з якою прем'єр-міністр, запропонований тальманом (головою парламенту), вважається призначеним, якщо проти нього не проголосує більшість депутатів. В умовах, коли жодна партія не має у своєму розпорядженні більшість, а створити коаліцію не

вдається, може скластися ситуація, коли тимчасово у влади буде знаходитися уряд меншості. Але це скоріше виняток з правила, якась тимчасова міра, необхідна для задоволення кризи. В інших державах у цьому випадку буде діяти при аналогічній ситуації перехідний, або діловий, уряд, що веде тільки поточні справи.

Найбільш діючим і ефективним інструментом контролю представницького органа над виконавчою владою є інститут парламентської відповідальності уряду. Загальне правило, застосовуване в даній сфері, говорить, що уряд залишається при владі доти, поки користується підтримкою парламентської більшості. Якщо парламент (нижня палата) відмовив у довірі урядові, то він повинен подати у відставку. Однак застосування цього настільки твердого тиску на уряд збалансовано в більшості країн особливими обмежувальними правилами проведення голосування по питанню про довіру і, що особливо важливо, можливістю уряду удатися в цьому випадку до дострокового розпуску парламенту (палати).

Тож, на мою думку, слід підсумувати: обсяг повноважень, здійснюваних вищим представницьким органом у всіх парламентарних державах, залишається досить значним. Парламент повсюдно, незважаючи на певне обмеження його владних повноважень або їхнє фактичне узурпування, продовжує бути найважливішим елементом усієї системи поділу влади. Звичайно, диктатура парламенту, його постійне втручання в справи виконавчої влади можуть бути настільки ж пагубні, як і диктатура виконавчої влади й ігнорування парламентських установ. Необхідні дотримання принципу поділу влади і збалансованість законодавчої і виконавчої влади. Такий механізм реалізується на принципах і в порядку, що визначають побудову і функціонування виконавчої влади і її відносини з владою законодавчою.

Носієм виконавчої влади у всіх країнах з парламентарними формами правління є уряд. Незалежно від конкретного найменування — рада

міністрів, кабінет, федеральна рада, державна рада і т.п. — воно завжди залишається колегіальним органом, що здійснює функції управління державними справами. У минулому вважалося, що уряд покликаний в основному забезпечити виконання законів. Звідси і саме найменування влади, що уособлюється урядом, як виконавчої. В даний час функції уряди помітно розширилися. Воно здійснює не тільки управління, але і керівництво державними справами. Звичайно, стратегічні цілі держави покликані визначати парламент. Урядові за старою схемою належало лише вирішувати, як ці задачі щонайкраще запровадити в життя [19, 83].

Сьогодні, однак, ситуація усе більш змінюється. По-перше, парламент усе частіше приймає найважливіші рішення за пропозицією або з ініціативи уряду. По-друге, за урядом або навіть його главою закріплюються такі найважливіші повноваження, як вироблення національної політики і її здійснення. Наприклад, відповідно до Основного закону ФРН, саме федеральний канцлер "встановлює основні положення політики і несе за них відповідальність". От чому сьогодні багато дослідників воліють використовувати термін не "виконавча", а "урядова влада". Справа, однак, не в термінології, а в тім, що роль і значення уряду як головного органа управління країною зростають. Сама ж принципова схема поділу влади, як би не змінювався механізм противаг, цілком зберігає своє значення. Уряд як і раніше формується при вирішальній участі парламенту, підданий парламентському контролю і покликаний у всій своїй діяльності керуватися розпорядженнями правових законів, забезпечуючи їхнє виконання. У порядку формування уряду є визначені розходження. Так, у Великобританії монарх призначає на посаду прем'єр-міністра, лідера партії, яка перемогла на виборах [5, 92].

У ряді країн глава уряду заміщає свою посаду на основі виборів у нижній палаті парламенту. Так, у ФРН федеральний канцлер обирається депутатами бундестагу за пропозицією президента ФРН. При цьому цілком природно, що президент республіки не може діяти довільно. Він пропонує ту

кандидатуру, що користується підтримкою партії (або коаліції) більшості. Кандидат, що набрав більшість голосів при виборах у палаті, що виробляються без яких-небудь дебатів, призначається президентом на посаду канцлера. Якщо особа, запропонована президентом, не зібрало більшості голосів, бундестаг може обрати абсолютною більшістю голосів іншого кандидата за своїм розсудом. Якщо ніхто не зібрав абсолютної більшості або якщо такі вибори не відбулися протягом, 14 днів, проводяться нові вибори. В останньому випадку необхідно зібрати більшість голосів. Але якщо обрана особа не збрала абсолютної більшості голосів, президент може або зробити призначення, або розпустити бундестаг. Члени федерального уряду призначаються президентом республіки по пропозицією федерального канцлера. Практично саме канцлер вирішує питання про призначення, а при коаліційному уряді розподіл мандатів виробляється на основі угоди між партіями — учасниками коаліції.

На мою думку, правильним є визначення багатьма сучасними вченими сучасних урядів як найважливішої складової частини механізму здійснення влади. Адже уряд зосереджує у своїх рядах ведучих політичних діячів, що очолюють правлячу партію або коаліцію. Цілком природно, що вплив цих кіл, помножений на повноваження, якими наділений уряд, додає цій гілці влади особливо велику значимість. Уряд — це не тільки орган, що здійснює вище адміністративне упівління. У країнах з парламентарними формами правління за ним усе частіше резервуються дуже широкі повноваження [7, 124].

Конкретний обсяг правомочностей, що належать урядові, не цілком однаковий в окремих країнах. Разом з тим можна завжди виділити такі предмети і сфери управлінської діяльності, що за загальним правилом зберігаються у веденні центрального уряду. До них належать, зокрема: оборона і зовнішня політика, національна безпека і підтримка суспільного порядку, фінансова система і загальне регулювання економічної діяльності, включаючи захист вільної конкуренції і прав споживачів, здійснення в

інтересах суспільства керування культурою, утворенням, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, охорона навколишнього середовища. Найбільш важливі і значимі управлінські рішення приймаються на засіданнях уряду або в більш вузькому складі, іноді безпосередньо главою уряду за узгодженням із зацікавленим міністром. Склад і кількість міністерств звичайно відповідають характерові здійснюваних функцій. Серед урядових відомств завжди є міністерства оборони і зовнішньої політики, внутрішніх справ і юстиції, фінансів і економіки, промисловості, сільського господарства і торгівлі, утворення, охорони здоров'я, соціального захисту й інші.

Особливо і порівняно докладно регулюється конституційним і спеціальним законодавством питання про парламентську відповідальність уряду. Інститут відповідальності - один з головних елементів усієї системи стримувань і противаг у парламентарних державах. При всій значимості тенденції до посилення виконавчої влади непорушним залишається право парламенту відмовити в довірі або виразити недовіру урядові. У свою чергу, уряд, що втратив підтримку більшості в парламенті (нижній палаті), може порадити главі держави розпустити парламент (нижню палату) і призначити нові парламентські вибори. У більшості країн із двопалатною структурою вотум недовіри виноситься не парламентом у цілому, а нижньою палатою. Одне з виключень складає парламент Італії. Подібне право не може бути використане протягом визначеного терміну (як мінімум року), що наступає за достроковими виборами. Таке правило має на меті виключити можливість зловживання правом дострокового вибору. Уряд не може провести достроковий розпуск парламенту (палати) і в тому випадку, якщо при дії правила конструктивного вотуму недовіри призначений абсолютною більшістю голосів новий глава уряду [57, 135].

Отже, як на мене, то інститут парламентської відповідальності уряду залишається гострою зброєю, що можуть використовувати і законодавча, і виконавча влади у випадку зіткнення між ними. При цьому саме по собі вираження недовіри не являє собою щось надзвичайне в практиці

парламентарних країн. Розпуск же парламенту (палати) завжди дозволяє винести суперечка на рішення вищого арбітра, яким є народ. Йому і повинно належати останнє слово.

Змішана республіка. В історії розвитку деяких зарубіжних країн, а також у практиці сучасного державного будівництва зустрічаються такі форми правління, які сполучають у собі елементи як президентських, так і парламентарних республік. У низці країн Східної Європи та Латинської Америки періодично виникали подібні форми правління. Цьому варіанту змішаної форми правління притаманні дві основні ознаки. По-перше, існування поста глави уряду поряд з посадою президента; по-друге, визначений ступінь відповідальності Ради Міністрів перед законодавчим органом, наприклад у Перу з 1933 р. аж до державного перевороту 1968 року. Але різновиди цієї форми правління у певних країнах проявлялися по-різному. Відповідно до Конституції Перу 1933 р. поряд з президентом у структурі виконавчої влади існував і такий орган, як голова Ради Міністрів. Він призначався президентом після консультації з лідерами політичних партій, які мали більше місць у парламенті.

Глава уряду мав певні повноваження, які у країнах Латинської Америки зосереджені в руках президента або, як у США, здійснюються главою держави за згодою з Сенатом. Так, призначати і звільняти членів уряду президент міг лише за згодою з головою Ради Міністрів. Сформувавши Раду Міністрів, президент не міг у подальшому здійснювати будь-які зміни в її складі, без згоди на це з главою уряду. Рада Міністрів, а не президент, призначала на вищі посади в армії і на флоті, скликала Конгрес на надзвичайні сесії, розробляла бюджет, укладала міжнародні договори тощо. Характерною рисою форми правління Перу було подвійне становище уряду стосовно глави держави і Конгресу. Рада Міністрів несла політичну відповідальність як перед президентом, так і перед парламентом. Отже, посада президента у цій країні була не настільки значною, як в інших країнах [57, 142].

Ще один приклад з історії державного будівництва країн Американського континенту. У Панамі за Конституцією 1972 р. існувала змішана форма правління, властивістю якої було особливе становище уряду в системі державних органів. Основною фігурою в державному механізмі був не президент, а глава уряду. Він мав великі повноваження відповідно до ст. 227 Конституції 1972 р. Найважливішим було право командувати Збройними Силами, призначати і звільняти членів уряду, призначати командирів різних родів військ, присвоювати офіцерські звання, призначати за згодою з урядом суддів Верховного Суду, Генерального прокурора, укладати міжнародні договори тощо. Особливістю форми правління в Перу була наявність двох державних органів, які здійснювали законодавчі функції. За конституцією нормотворчість належала до компетенції парламенту і національної законодавчої ради у складі глави уряду, президента, віце-президента, голови Національних зборів, міністрів і членів законодавчої комісії. Отже, президент посідав не основне місце у структурі Органів державної влади Перу.

В Європі існують держави, які можуть бути віднесені до парламентарних республік досить умовно. Так, в Австрії, Ісландії, Ірландії на практиці глави держав не виконують багатьох своїх повноважень, наданих їм конституціями. У Португалії і Фінляндії урядова влада в реальній дійсності зосереджена в руках як президента, так і прем'єр-міністра. Аналогічне положення існує в Болгарії, Польщі, Румунії.

Досить своєрідна форма правління склалася в Швейцарії. Функції глави держави тут здійснює колегіальний орган — Федеральна рада. До її складу входить сім членів, які обираються терміном на чотири роки Федеральними зборами (парламентом) і виконують одночасно функції глави держави та уряду. Керує роботою Федеральної ради президент, який обирається на один рік Федеральними зборами з-поміж членів Федеральної ради. Отже, функції глави держави виконує Федеральна рада на чолі з президентом [41, 93].

Найтипівішим прикладом змішаної форми правління, існуючої за сучасних умов, є Франція за Конституцією 1958 р. Центральне місце в

системі державних органів Франції відведено президентові республіки. Він глава держави. Він здійснює верховне представництво країни у всіх актах внутрішньополітичного і міжнародного життя. Він забезпечує дотримання Конституції і нормальне функціонування державних органів і наступність держави. Він гарант національної незалежності, територіальної цілісності і дотримання міжнародних договорів. Він очолює збройні сили країни.

До усього цього, на мою думку, варто додати, що президент наділений конкретними повноваженнями по здійсненню перерахованих прерогатив. У той же час він не несе політичної, тобто парламентської відповідальності.

Специфіка становища президента у Франції полягає в тому, що в силу своїх повноважень він бере участь (є спілником) у функціонуванні кожної з гілок влади. І в той же час ні одну з них не можна ототожнювати з президентом або винятково з президентом. Якщо, наприклад, у США президент — носій виконавчої влади, то в Франції — немає. Носій виконавчої влади — уряд. Але уряд без президента юридично не існує. Так, засідання Ради міністрів буде таким тільки в тому випадку, якщо його проводить президент республіки під своїм головуванням. Замінити його при цьому ніхто не може, якщо тільки він сам на це не уповноважив прем'єр-міністра або іншу посадову особу.

Виконавча влада у Франції, як і у всіх інших країнах зі змішаною формою правління, має біцефальний, тобто двоїстий, характер. Вона здійснюється і президентом, і урядом. Крім тих власних повноважень, президент бере участь і в здійсненні усіх найбільш значимих функцій, що резервовані за урядом. Досягається це за допомогою формули, відповідно до якої усе найбільш важливі питання управління країною вирішуються в Раді міністрів. На засіданнях цього органу головує і керує його роботою президент республіки [7, 131].

Нарешті, слід зазначити, що президент може брати участь і в здійсненні деяких функцій судової влади. Він призначає членів Вищої ради магістратури і є його головою. Даний орган здійснює дисциплінарну владу у

відношенні суддівських працівників. Втім слід відзначити, що при розгляді дисциплінарних справ кар'єрних суддів керує засіданням перший голова Касаційного суду. Президентіві республіки належить право помилування. Президент є гарантом незалежності судової влади. Отже статус і повноваження президента Французької Республіки підтверджують, що даний інститут не можна однозначно віднести тільки до однієї з гілок влади.

Носієм законодавчої влади в П'ятій республіці, хоча і з деякими застереженнями відносно регламентарної влади, залишається парламент. Це значить, що серед усіх державних органів тільки йому, відповідно до особливої процедури, установленю Конституцією, належить право приймати закони республіки.

Разом з тим, на мою думку, варто згадати два досить істотних виключення. По-перше, президент республіки за пропозицією уряду (або спільній пропозиції палат) може передати на референдум будь-який законопроект, що стосується організації державної влади або передбачає ратифікацію міжнародного договору за умови, що він не суперечить Конституції. Якщо законопроект схвалений на референдумі, то президент промульгує даний акт відповідно до процедури, що передбачає введення закону в дію.

Друге, не менш істотне обмеження законодавчих повноважень парламенту встановлено ст. 34 Конституції. Ця стаття визначає питання, врегульовані законодавчими нормами. Це громадянство і користування правами і волями, право і дієздатність, карне покарання і судочинство, податки і грошова емісія, дозвіл оголошення війни, продовження на термін більш 12 днів облогового положення, уповноваження на ратифікацію найбільш важливих міжнародних договорів. Крім того, законом установлюються загальні принципи організації оборони, місцевого самоврядування, національного утворення, режим власності і речових прав, цивільних і торговельних зобов'язань, соціального забезпечення, трудових і профспілкових прав.

Отже, змішана форма правління з'явилася у Франції з утвердженням П'ятої республіки. Її досвід підтвердив, що ця форма правління здатна еволюціонувати і залишатися досить ефективною навіть при радикальній зміні політичних ситуацій. Звичайно, принцип поділу влади в умовах змішаної форми правління реалізується зовсім по-іншому, ніж у президентській республіці. Проте, він, безумовно, існує. Забезпечуючи в першу чергу самостійність і ефективність виконавчої влади, він націлює одночасно вагу кожної з гілок влади на співробітництво і взаємодію. Періоди так названого "співіснування" у Франції підтвердили, що подібна спрямованість механізму реалізації принципу поділу влади цілком дієва і життєздатна.

В загальному ж слід зазначити, що виникнення змішаних форм правління часто пов'язують з прагненням послабити сильну президентську владу, перешкодити встановленню режиму особистої влади. Деякі автори вказують на спроби відмовитися від президентської форми правління і здійснити перехід до парламентарної республіки. Певною мірою можна погодитися з наведеними доказами, однак слід нагадати, що удавання до змішаної форми правління скоріше пояснюється прагненням правлячих кіл Одночасно використати у своїх цілях різні сторони як президентської, так і парламентської форми правління.

Історичний досвід свідчить про поступову трансформацію змішаних форм правління в одну з класичних державних форм.

Висновки до 1 розділу

Таким чином, форма держави — це складне поняття, яке характеризує державу з точки зору існуючих в ній форми правління, державного устрою та державно-правового режиму. Тобто, кожна держава, як і будь-яке інше соціальне утворення, має бути певним чином організована,

побудована, сформована, а здійснення нею влади має відбуватися певними способами, методами.

Форма держави завжди має відповідне правове закріплення. Всі її складові елементи (форма правління, державний устрій, державний режим) фіксуються в конституції, законних і підзаконних актах. Проте я вважаю, що тут необхідно враховувати динамічну мінливість форм держави, чутливу реакцію на зміни в соціально-економічній структурі суспільства. Форма держави відображає єдність, взаємозумовленість об'єднаних в ній елементів, у результаті чого народжується нова якість, яка не властива жодній з цих окремо взятих складових частин.

Найбільш розповсюджена в сучасному світі республіканська форма правління. Республікою є така форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, які обираються населенням на відповідний термін. Вони періодично змінюються, звітують про свою роботу перед населенням і за свою діяльність несуть юридичну відповідальність.

У розвинутих країнах відомі три різновиди республіки: президентська республіка, парламентарна республіка і республіка зі змішаною формою правління.

Розділ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕЗИДЕНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1. Глава держави та виконавча влада в президентській республіці

Президентська республіка як особлива форма правління вперше з'явилася разом з народженням Сполучених Штатів Америки (США). Пізніше вона була розповсюджена й у багатьох інших країнах Американського континенту. Але саме Сполучені Штати Америки залишаються класичним зразком і моделлю такого застосування поділу влади, що асоціюється сьогодні з президентською республікою.

Президент займає центральне місце в системі вищих державних органів США. Він глава держави й одноособовий носій виконавчої влади, глава збройних сил і вищий керівник федерального адміністративного апарату. Йому належать широке право видавати укази і цілий ряд інших прав і привілеїв. "Батьки-засновники Сполучених Штатів постаралися по можливості точно визначити порядок заміщення цієї високої посади, коло його повноважень і характер взаємин з іншими державними органами.

Забезпеченню незалежності виконавчої влади, носієм якої є президент, служить особливий порядок його обрання. Посада глави держави в Сполучених Штатах Америки займається шляхом загальних виборів, участь у цьому процесі конгресу може бути зв'язана тільки з особливими, винятковими обставинами [7, 138].

Президентські вибори в США завжди проводяться в заздалегідь обумовлений день — у перший вівторок після першого понеділка листопада місяця кожного високосного року. Використання такої формули дозволяє уникнути спеціального призначення дати виборів з боку яких-небудь органів і в той же час досить точно визначає термін Президентських повноважень — чотири роки. Нарешті, по цій формулі можна надовго наперед знати всі дати президентських виборів.

Загальні умови участі виборців у голосуванні ті ж, що і при парламентських виборах. Однак процедура проведення голосування і визначення результатів інша. Балотуватися на виборах можуть тільки зареєстровані кандидати. Формальні вимоги до кандидата не значні. Треба бути громадянином Сполучених Штатів Америки за народженням. Це значить, що натуралізований американець не може бути зареєстрований на законних підставах як кандидат. Треба бути не молодше 35 років. Нарешті, необхідне проживання на території Сполучених Штатів Америки не менш як 14 років. Порядок реєстрації кандидатів встановлюється законодавством штатів. Як правило, автоматично користуються привілеями кандидати від партії, що вже брала участь у попередніх виборах і зібрала визначене число голосів. При висуванні іншого кандидата потрібним є пред'явлення петиції в підтримку кандидата, під якою необхідно зібрати досить значне число голосів.

У післявоєнній історії Сполучених Штатів Америки випадки такого висування кандидатів поза рамками двох головних партій США — демократичної і республіканської — порівняно рідкі. Вибори президента в США — це вкрай дорогий захід, і без могутньої фінансової й організаційної підтримки розраховувати не тільки на перемогу на виборах, але навіть на реєстрацію досить важко. На президентських виборах 1992 року таке зміг собі дозволити тільки один із найбагатших людей США — мультимільйонер Росс Перо.

Офіційному висуванню кандидатів передують так, звані первинні вибори — праймеріс. Справа в тім, що в США президент і віце-президент обираються непрямими виборами. Спочатку обирають вибірників, а потім уже колегія вибірників вирішує долю кандидатів. Кожен штат посилає в колегію вибірників стільки членів, скільки він обирає членів палати представників і сенату (435 представників плюс 100 сенаторів). До них додаються також три вибірники від федерального округу Колумбія (його утворює столиця країни — Вашингтон). Таким чином, усього в колегії виявляється 538 вибірників. У

ході праймеріс вирішується питання про можливого кандидата партії на президентських виборах і висуванні кандидатур у колегію вибірників. Потім на з'їзді партій, що звичайно проводиться в липні місяці в рік виборів, офіційно висувається кандидат, що одержав перемогу в ході первинних виборів. Нарешті в листопаді в завершення тривалої і завзятої виборчої боротьби, гучної і дорогої виборчої кампанії проводяться вибори вибірників. Застосовується мажоритарна система відносної більшості. Вибірники відповідно до звичаю голосують за кандидата тієї партії, за списком якої вони обрані. Переможцем вважається кандидат, що одержав абсолютну більшість голосів вибірників (50% плюс 1, у даному - випадку 270 або більше). Як тільки стає відомим, хто здобув перемогу при обранні вибірників, уже практично можна приносити поздоровлення знову обраному президентові США. Офіційна ж церемонія продовжується далі, Вибірники в грудні місяці, зібравши в столицях своїх штатів, виносять остаточний вердикт. 20 січня наступного року після урочистої присяги в ході офіційної церемонії, проведеної звичайно на галявині перед Білим домом у Вашингтоні і відомої за назвою інаугурації, новий президент США стає на посаду [57, 120].

Конституція США передбачає і такий випадок, коли жоден з кандидатів не збере абсолютної більшості голосів. Тоді рішення передається Палаті представників, що повинна зробити вибір між трьома кандидатами, що зібрали найбільше число голосів. Єдиний випадок такого роду мав місце в 1824 році, коли президентом США став Д.К. Адамс.

У тому ж порядку, що і президент, обирається віце-президент Сполучених Штатів Америки. Умови його висування і реєстрації аналогічні умовам, застосовуваним при висуванні кандидата в президенти. Єдине обмеження полягає в тому, що президент і віце-президент не повинні бути жителями того самого штату. Поправки XII і XX до Конституції США, встановивши одночасне обрання тими самими вибірниками президента і віце-президента, практично виключили можливість ситуації, що склалася в

перші роки існування США, коли президент і віце-президент могли належати до різних політичних партій. У випадку якщо кандидат на посаду віце-президента не одержить абсолютної більшості голосів вибірників, рішення передається сенатові.

Досить докладно регулює основний закон порядок заміщення посади глави держави при достроковій вакансії. Це може статися в результаті замаху на главу держави (наприклад, убивство А. Линкольна або Дж. Кеннеді), або смерті, викликані хворобою (наприклад, смерть у квітні 1945 р. Ф.Д. Рузвельта) або з іншої причини. В усіх такого роду випадках посада президента США автоматично займається віце-президентом, що стає повноправним главою держави в повному обсязі без яких-небудь обмежень на весь період до закінчення терміну повноважень президента, що пішов, і проведення нових чергових виборів. Подібна формула підтверджена спеціальною поправкою (XXV) до Конституції США, прийнятої в 1967 році. До цього в історії США було вісім випадків смерті президента на своїй посаді і заміщення вакантної посади віце-президентом. Але тільки в 1967 році цей звичай був закріплений у Конституції (одночасно врегульоване і питання про дострокову вакансію посади віце-президента (смерть, відставка). Нового віце-президента призначає президент за умови затвердження кандидатури більшістю голосів обох палат Конгресу. Встановлена процедура дозволяє забезпечити наступність влади, але таїть у собі небезпеку заняття вищої посади в державі особою, що не обиралася населенням країни. Так відбулося, наприклад, у 1973 — 1974 роках, коли президент Ніксон призначив віце-президента Дж. Форда, що не обирався населенням, що після його відставки зайняв посаду глави держави.

Утім, американське законодавство на випадок одночасної вакансії посади і президента і віце-президента передбачає не проведення нових виборів, а визначений порядок "спадкування" посади. Після віце-президента її "успадковує" спікер палати представників, за ним — тимчасовий голова сенату, слідом ідуть у

порядку старшинства створення посад члени кабінету — державний секретар, міністр фінансів, міністр оборони, генеральний атторней і ін. Встановлений у США порядок заміщення вищої державної посади відрізняється певною складністю. Не викликає, однак, сумнівів, що процедура заміщення посади головної посадової особи країни носить демократичний характер. Президент одержує свої повноваження від народу в результаті загальних виборів. Деякий відступ від цього загального правила можливо тільки при особливих виняткових обставинах. Застосування такої процедури, як "спадкування" посади глави держави продиктовано прагненням забезпечити наступність і стабільність у здійсненні влади, які б не були надзвичайні умови, що викликають необхідність заміщення посади глави держави новою особою протягом терміну дії того самого мандата [7, 137].

Цілям запобігання надмірного посилення влади президента служить обмеження можливості переобрання тієї самої особи на посаду глави держави двома термінами. Відповідний прецедент був установлений першим президентом США Дж. Вашингтоном, що відмовився балотуватися на третій термін. Однак ця неписана норма була порушена в період правління Ф.Д. Рузвельта, що обиралося чотири терміни підряд. Після його кончини був висловлений намір, а потім запропонована поправка до Конституції, що повинна була формально обмежити можливість обрання тієї ж особи не більш ніж двома термінами. Відповідна XXII поправка до Конституції набрала законної сили в 1951 році. Одночасно було уточнено, що якщо віце-президент стає на посаду президента США на період двох років і більше, то це зараховується йому в термін двох мандатів.

У визначеній мірі потребами забезпечення незалежності верховної влади обумовлена і та частина регламентації порядку заняття посади президента, що присвячена фінансуванню виборчої кампанії. Різного роду фінансові зловживання, зв'язані з виборами, привели до появи цілої серії нормативних актів, що встановили вимоги публічної звітності у

відношенні всіх надходжень і витрат, зв'язаних з виборами. Обмежені також граничні розміри пожертвувань з боку приватних осіб і різного роду ділових або громадських об'єднань, так само як і потік загальних витрат кожного з кандидатів. За Законом 1975 року кандидати, висунуті на з'їзді однієї з двох ведучих партій, мають право на одержання зі скарбниці 20 млн. доларів кожен за умови відмовлення від приватних пожертвувань.

Закон регулює також порядок використання засобів масової інформації (ЗМІ) у ході виборчої кампанії. Обумовлено це тим, що засоби масової інформації, і особливо телебачення, впливають на американську суспільну думку і поведінку виборців. У звичайну практику ввійшло, наприклад, проведення теледебатів за участю ведучих претендентів на посаду президента і віце-президента. На думку багатьох дослідників, вплив засобів масової інформації на політичне життя настільки зросло, що про них сьогодні можна навіть говорити як про четверту гілку влади. Можливо, це перебільшення. Мова все-таки йде про вплив на прийняття рішень, а не про право на прийняття рішень, що належить лише державним органам, що представляють три основні галузі влади.

Відповідно до американської Конституції, "виконавча влада здійснюється президентом Сполучених Штатів Америки". Формула, використана "батьками-засновниками" США, лаконічна і категорична. В умовах переходу від аморфної конфедерації зі слабкою адміністрацією до єдиної союзної держави необхідно було вжити рішучих заходів по зміцненню виконавчої влади. Це і знайшло своє відображення в основному законі, що наділив президента США досить широкими повноваженнями. За минулі більш ніж два сторіччя влада президента не тільки не ослабнула, але, навпроти, помітно розширилася.

Цьому сприяли численні судові рішення, що чинне законодавство і, нарешті, практика функціонування державного апарату. Численні повноваження президента відповідно до їх джерела прийнято підрозділяти на кілька різновидів. По-перше, повноваження, що безпосередньо

викладені в Конституції (розділи 2 і 3 статті II); по-друге, повноваження, віднесені до числатих "які маються на увазі", що безпосередньо в тексті основного закону не закріплені, але впливають з його "духу"; по-третє, повноваження, що делегуються президентові конгресом або які впливають із закону про загальнонаціональні надзвичайні повноваження. Треба відзначити, що, якщо конституційні повноваження президента майже не перетерпіли змін за минулі два сторіччя, те позаконституційні помітно розширилися. За роки існування інституту президентства президентові було делеговано трохи спільних позаконституційних повноважень [51, 93].

За характером здійснення їх можна також підрозділити на кілька груп. У першу групу входять повноваження, зв'язані з верховним представництвом країни. Вони типові для інституту глави держави. Президент — вища посадова особа країни. Він представляє державу у всіх актах внутрішньополітичного і міжнародного життя. При здійсненні своїх зовнішньополітичних акцій президент не має потреби в особливому уповноваженні. Він вважається виступаючим від імені США в силу займаної посади. У свою чергу всі офіційні виступи президента і зроблені ним заяви ставлять за обов'язок державі в цілому.

Статус глави держави включає також визначені пільги і привілеї, покликані відгородити вищу посадову особу країни від яких-небудь зазіхань. Відповідно глава держави користується спеціальним імунітетом від судового переслідування, правом на особливі почесті, зокрема при виїзді за рубіж, правом на особливу резиденцію, грошову винагороду й ін.

Другу і найбільш важливу групу складають повноваження президента США по управлінню країною. Президент очолює весь федеральний державний апарат, що включає як цивільну службу, так і збройні сили. У нього входять, зокрема, кабінет і відповідні міністерства, що відають галузевим управлінням, апарат Білого дому, що включає служби помічників і радників президента і деякі спеціалізовані керування і бюро, так звані

незалежні агентства, значна частина яких має регулятивні функції і користується визначеною автономією.

Іноді, характеризуючи положення і роль президента США, говорять, що він є одночасно главою держави і главою уряду. Ця формула не зовсім точна. Справа в тім, що в США немає колегіального органу носія виконавчої влади, якимсь у парламентарних країнах є звичайно уряд. У США кабінет схожий на такий орган скоріше лише зовні. До складу кабінету входять керівники урядових відомств — міністри, призначувані президентом "з ради і згоди сенату". Однак виконавча влада належить не кабінетові як колегіальному органу, а тільки президентові. Члени кабінету — це лише радники і помічники президента, його секретарі. Відповідно кабінет — це скоріше дорадчий і координаційний орган. Він скликається на засідання президентом, що сам установлює їх періодичність. Президент визначає порядок денний і приймає рішення по обговорюваних питаннях. Ніякої спеціальної компетенції або питань, віднесених до відання кабінету, ні Конституцією, ні федеральними законами не передбачено [42, 93].

Було б, однак, невірно недооцінювати значення і роль кабінету і його членів. Саме за посередництвом міністерств у всіх областях державного життя, віднесених Конституцією до відання федерації. На службі в міністерствах зайнята та основна маса федеральних чиновників. Загальне число міністерств і їхній профіль строго регламентовані законом. Старшинство міністрів додержується хронологічного порядку утворення міністерств. Це державний секретар, міністр фінансів, міністр оборони, генеральний атторней (мін'юст), міністри внутрішніх справ, сільського господарства, торгівлі, праці, охорони здоров'я і соціальних справ, житлового будівництва й урбанізму, транспорту, енергетики, утворення, по справах ветеранів. До складу кабінету входять віце-президент і постійний представник США при ООН. Конституція США нічого не говорить про повноваження членів кабінету. Так це і цілком зрозуміло, оскільки сам кабінет з'явився на світ вже після прийняття Конституції.

Початок його існуванню було покладено першим президентом США Дж. Вашингтоном, що періодично збирав на консультативні наради своїх міністрів. Такі наради і стали іменувати засіданнями кабінету.

Керівники урядових відомств, призначувані президентом, несуть перед ним відповідальність і можуть бути в будь-який момент звільнені ним від займаної посади. Вважається, що президент делегує своїм міністрам частину повноважень глави виконавчої влади. У силу цього вони здійснюють дисциплінарну й адміністративну владу.

При президенті США функціонує в даний час досить розгалужений апарат, що одержав назву Виконавчого управління президента. Ще до 30-х років нинішнього сторіччя штат особистих співробітників президента не перевищував двох-трьох десятків людей. В даний час цей апарат включає не тільки різні служби Білого дому, очолювані керівником адміністрації, але і численні ради і бюро, багато які з них відіграють не меншу роль, ніж міністерства. Найбільш відомі серед них такі, як Рада національної безпеки, що розглядає ключові питання зовнішньої і військової політики США і дає необхідні рекомендації президентові, а також адміністративно-бюджетне управління, що готує, наприклад, пропозиції до проекту бюджету. У числі служб цього апарату знаходиться і Центральне розвідувальне управління. Співробітники апарату Білого дому призначаються президентом самостійно. Однак відомі випадки, коли різка критика в конгресі змушувала керівних діячів цієї ланки іти у відставку [40, 152].

Значно більш самостійними є різні "незалежні" агентства, особливо ті з них, що утворені на основі рішень конгресу. Верховний суд США визнав, зокрема, неправомірним дострокове відкликання членів керівництва такого агентства, навіть якщо вони призначені при участі президента.

Президент США робить призначення на вищі військові і цивільні посади. Однак такого роду призначення повинні мати місце "з ради і згоди сенату". Підстави відмови в затвердженні можуть бути всілякі. Особливо

багато уваги приділяється бездоганності репутації. Наприклад, президент Клінтон зміг призначити генерального атторнея тільки з третьої спроби. Однак той же сенат дав добро на призначення як члена Верховного суду судді, обвинуваченого в сексуально агресивному поводженні стосовно своєї колишньої підлеглої.

Особливу групу утворюють військові зовнішньополітичні повноваження президента. Він верховний головнокомандуючий збройними силами країни. У цій своїй якості він має у своєму розпорядженні досить важливі повноваження, що фактично далеко виходять за рамки, накреслені Конституцією. Зокрема, президент може віддати наказ про застосування збройних сил США за кордоном, якщо вони піддалися військовому нападові або якщо створилася погроза життєво важливим інтересам США і безпеки американських громадян. Правда, у 1973 році конгрес прийняв спеціальний акт про військові повноваження президента, що трохи обмежив його права. Було встановлено, що якщо президент віддав наказ про посилку збройних сил США за межі країни, то він повинен представити конгресові протягом 48 годин звіт про свої дії. Більш 90 днів президент не має права використовувати збройні сили США за кордоном без законодавчого рішення конгресу. Проте не можна не бачити, що численні воєнні операції за участю збройних сил США (Гренада, Ірак, Сомалі, Югославія) починалися із санкції або за вказівкою президента без формальної участі конгресу або оголошення війни [40, 149].

Президент США залишається керівником зовнішньої політики Американської держави. Правда, найважливіші дипломатичні призначення вимагають згоди сенату. Підлягають також ратифікації з боку сенату і міжнародні договори, що укладаються. Однак керівництво дипломатичною діяльністю, здійснюване через державного секретаря, залишається за президентом. Йому належить також право підписання так званих виконавчих угод з іноземними державами, що припадають на на термін повноважень президента і не мають потреби в ратифікації. Останнім

часом конгрес, побоюючись надмірного розширення повноважень президента, прийняв деякі обмежувальні заходи. Так, уряд зобов'язаний представити в сенат на ознайомлення всі підписані виконан угоди.

Глава держави в США володіє значною регламентарною владою. Нормативні акти, видані президентом, серед яких найбільш відомі виконавчі накази, у принципі повинні прийматися з метою керування і застосування Конституції і федеральних законів. Однак на практиці такі акти президента можуть, особливо при делегуванні йому повноважень конгресом, фактично підмінювати і замінити закон. До цього варто додати, що президент може сам ініціювати ті або інші закони, оскільки в його обов'язок входить представляти час від часу конгресові інформацію про положення країни і рекомендувати йому вживання заходів, що він вважає потрібними і корисними. Пропоновані президентом реформи і проекти рішень, особливо якщо вони користуються широкою підтримкою суспільної думки, можуть перебороти опір конгресу.

Я вважаю, що, строго дотримуючись принципу поділу влади, творці американської Конституції не наділили Президента ні законодавчою, ні судовою владою, але закладаючи основи механізму стримування і противаг, вони передбачили і відповідні повноваження в глави держави. Він має право відкладального вето на закони, прийняті конгресом. У цьому американські конституціоналісти бачать важливий інструмент обмеження й усунення сваволі законодавців. Надавши право президентові призначати суддів і зм'якшувати покарання, Конституція створює гарантію проти сваволі суддів. Головна ідея всієї концепції поділу влади, відповідно до якої різні галузі влади повинні взаємно врівноважувати і контролювати одна одну, простежується в США досить чітко і переконливо.

Президентська форма правління є характерною також і для багатьох країн Латинської та Південної Америки, де вони набувають рис країн із

„суперпрезидентською” системою правління. Для прикладу, на мою думку тут варто згадати механізм здійснення державної влади в Бразилії.

Президент Бразилії — центральна фігура в державному механізмі, він політичний лідер країни. Відповідно до латиноамериканської концепції права він наділений дуже широкими повноваженнями, котрі ст. 84 Конституції відносить до виняткових[40, 139].

Виходячи з особистих повноважень Президента, які, до речі, ширші, ніж у Президента США, він самостійно призначає міністрів, керує всією федеральною адміністрацією, підписує і опубліковує закони, має право вето, видає декрети і регламенти у сфері виконавчої діяльності, видає акти, які мають силу закону, керує відносинами з іноземними державами, підписує міжнародні договори (однак ратифікує їх Парламент).

Президент — верховний головнокомандуючий: він призначає офіцерів. Разом із Сенатом він призначає членів Федерального верховного суду, Генерального прокурора, генерального аторнея (свого роду "державного" адвоката) голову Центрального банку і деяких Інших, високих посадових осіб, частину членів Ради республіки. Президент представляє Парламенту перспективні плани, головує Раді Республіки і в Раді національної оборони, оголошує війну і підписує мир (в обох випадках це затверджує Національний конгрес). Президент присуджує почесні звання, відзнаки, нагороди.

Президент несе відповідальність за злочини, спрямовані проти існування федерації, проти здійснення громадянами своїх конституційних прав, проти підтримання миру. 1992 року під загрозою імпічменту за хабарництво та інші, злочини пішов у відставку і представ перед судом Президент Ф. Колор (однак Федеральний верховний суд виправдав його).

На мою думку варто також згадати, що поряд з Віце-президентом і міністрами Президенту допомагають у роботі два важливих дорадчих органи: Рада республіки та Рада національної оборони.

Рада республіки — це вищий консультативний орган Президента республіки. До його складу входять Віце-президент республіки, голова

Палати депутатів, голова Федерального сенату, лідери більшості та меншості в Палаті депутатів і в Сенаті, міністр юстиції, а також шість відомих громадян два з яких призначаються Президентом республіки, два — обираються Федеральним сенатом і два — Палатою депутатів. Усі вони призначаються і обираються терміном на три роки без права перепризначення або переобрання.

Раді республіки належить право висловлюватися у відношенні федерального втручання, введення стану захисту і воєнного положення, а також важливих питань, що відносяться до стабільності демократичних інститутів. Президент може запрошувати державних міністрів взяти участь у засіданні Ради, якщо вважає, що питання, яке обговорюється, належить до компетенції відповідного міністерства [41, 132].

Рада національної оборони являє собою консультативний орган Президента республіки з питань, пов'язаних з національним суверенітетом і захистом демократичної держави. До складу Ради входить Віце-президент республіки, голова Палати депутатів, голова Сенату, міністр юстиції, міністр оборони, командуючі Військово-морськими, Сухопутними та Військово-повітряними силами, голова військового кабінету Президента республіки, міністр зовнішніх зносин, міністр планування. Рада обговорює питання національної безпеки, оборони і висловлює своє бачення проблеми при введенні надзвичайних заходів оборони країни.

Звичайно, відзначаючи винятково важливу роль президента у країнах із президентською системою правління, не слід бачити в ньому всесильного, правителя. Президент зобов'язаний діяти на основі й у рамках закону. Будь-яка спроба президента вийти за рамки діючого права може бути припинена судовими органами, що володіють правом конституційного нагляду. Я вважаю, що система стримувань і противаг у президентських республіках працює досить ефективно.

2.2. Законодавча влада

Порівняно жорсткий характер американського варіанту поділу влади знаходить свій конкретний прояв у побудові державного механізму Сполучених Штатів Америки і характері взаємин між трьома основними гілками влади. В основу їхньої побудови і діяльності покладені повна самостійність, незалежність і жорстке розмежування компетенції між носіями влади. Віддаючи данину конструкції Дж. Локка, засновники американської федерації поставили на перше місце законодавчу владу.

Конгрес США складається з двох палат. Нижня, іменована Палатою представників, складається з 435 депутатів. Вони обираються шляхом загальних, рівних і прямих виборів, таємним голосуванням. Застосовується мажоритарна виборча система відносної більшості. Від кожного округу обирається один депутат. Округи повинні бути приблизно рівні по чисельності населення. У цих цілях кожні десять років уточнюється чисельність населення і при необхідності вносяться корективи в розподіл районів на виборчі округи. Вибори проходять кожні два роки, причому обновляється весь склад палати. Яких-небудь обмежень для переобрання не встановлено. Тому нерідкими є випадки, коли ті самі особи засідають у палаті десятиліттями.

Правом голосу користуються всі американські громадяни, що досягли 18-літнього віку і не позбавлені судом виборчих прав. Існуючі в недавньому минулому численні обмежувальні цензи в різних штатах (штати регулюють здійснення виборчих прав) у даний час майже повністю скасовані.

Кандидатом у члени палати представників може бути американський громадянин, що користується в повному обсязі виборчими правами, який досягнув 25 років і проживає в Сполучених Штатах Америки не менш як 7 років. Депутати формально є представниками нації в цілому, а не свого виборчого округу. Однак кожен депутат звичайно підтримує дуже тісні зв'язки зі своїм округом і активно домагається прийняття рішень, у яких зацікавлені його виборці. Цьому в чималому ступені сприяє і висока

періодичність виборів, що вимагає майже постійної роботи з виборцями. Висування кандидатів і проведення виборчої кампанії залежать від політичних партій. У Сполучених Штатах Америки, де вже давно затвердилася й успішно функціонує на федеральному рівні двухпартійна система, такими партіями є республіканська і демократична.

Верхня палата американського конгресу - сенат - представницький орган штатів. Кожен штат представлений двома сенаторами, яка б ні була чисельність його населення. За роки незалежності число суб'єктів американської федерації виросло з 13 до 50. Таким чином, у сенат входить у даний час 100 сенаторів. Спочатку члени сенату обиралися законодавчими зборами штатів. Однак у 1913 році була прийнята XVII поправка до Конституції, що установила прямі вибори в сенат [40, 146].

Сенатори обираються терміном на шість років. Відновлення відбувається по третинах кожні два роки, тобто кожен сенатор має шестирічний мандат. Пасивним виборчим правом (правом бути обраним у сенат) формально користується кожен американський громадянин, що володіє в повному обсязі виборчими правами і досягнув 30 років, проживає на території Сполучених Штатів Америки не менше 10 років. Право переобрання не обмежується.

Таким чином, процедура формування конгресу і порядок обрання конгресменів забезпечують вирішальну участь виборців у визначенні складу палат і гарантують незалежність законодавчої влади від будь-якої іншої галузі влади. Конгресмени, будучи наділені цією владою безпосередньо народом, утворюють верховну представницьку владу. Разом з тим вона може здійснюватися тільки на підставі й у межах повноважень, установлених федеральною Конституцією.

Говорячи про формування палат, варто особливо підкреслити несумісність мандата конгресмена з заняттям якої-небудь платної посади на службі в державі. Це означає, що ні президент, ні призначені ним міністри, ні інші посадові особи не можуть входити до складу американського

конгресу. Несумісність є повною і беззастережною. Це, однак, не виключає можливості виконання конгресменами якої-небудь спеціальної тимчасової місії з доручення американського уряду.

Конгрес Сполучених Штатів здійснює традиційні для будь-якого парламентського органу повноваження. Це законотворення, прийняття бюджету, контроль за діяльністю адміністрації. Однак порядок реалізації даних повноважень відрізняється великою специфікою, яка зумовлюється твердим поділом влади. Зокрема, представники виконавчої влади не мають права доступу в палати конгресу, за винятком випадків, коли президент виступає зі зверненням до країни або іншим спеціальним посланням до конгресу. Оскільки виконавча влада формально не має права законодавчої ініціативи, то її представники не можуть брати участь в обговоренні законопроекту на засіданні палати.

Проте й основний закон, і практика значною мірою пом'якшують ці заборони з метою доповнення принципу самостійності й ефективності необхідністю згоди і співробітництва влади. В даний час більшість законопроектів розробляється виконавчою владою і вноситься в конгрес за посередництвом конгресменів. Представники адміністрації самим активним чином беруть участь у роботі над законопроектами на комітетській стадії. Причому, на думку багатьох фахівців конституційного права Сполучених Штатів Америки, саме ця стадія законодавчого процесу нерідко має вирішальне значення. Кожна з палат створює велике число постійних комісій і різного роду підкомісій, що проводять відкриті публічні слухання і закриті засідання з залученням представників адміністрації й експертів. Остаточне обговорення і голосування в палаті може мати місце як на базі первісного проекту, так і проекту, переглянутого або переробленого комісією, що часом досить мало схожий на первісний.

Однак виконавча влада далеко не цілком виключена з процесу законотворчості.

Законопроект, прийнятий палатами конгресу, передається на підпис президентові республіки, що може його схвалити і належним чином промудувати, після чого закон набирає сили. Однак він може також протягом десяти днів, відведених на підписання, повернути законопроект для повторного обговорення, у якому президентові не може бути відмовлено. Це так назване відкладальне вето президента. Конгрес має можливість перебороти президентське вето. Але в цьому випадку відхилений президентом законопроект слід повторно схвалити не простою, а кваліфікованою більшістю в 2/3 голосів у кожній з палат. Це, звичайно, значно складніше, ніж зібрати просту більшість. На практиці випадки подолання президентського вето не такі вже й рідкі. Є ще один різновид вето, що зветься "кишеньковим". Якщо конгрес передає на підпис законопроект в один з останніх днів сесії, то президент може його не підписувати і не повертати ("покласти в кишеню"), оскільки парламент пішов на канікули. У цьому випадку законодавчому органу для подолання вето треба почати спочатку всю законодавчу процедуру [19, 193].

Палати конгресу крім законопроектів можуть вотивати й інші акти. Такі, зокрема, спільні резолюції палат конгресу. Але якщо перші вимагають підпису президента, то другі набирають сили без президентського схвалення. Таке положення конгресмени спробували використовувати для обходу президентського вето. Більш того, за допомогою співпадаючих резолюцій парламентарії почали навіть пропонувати прийняття або анулювання окремих адміністративних актів. З'явилося щось начебто вето законодавчого органа на нормативні акти виконавчої влади.

Подібна практика була визнана Верховним судом антиконституційною. Мова йшла і даному випадку про порушення принципу поділу влади і безпосереднім втручанням однієї гілки влади в сферу діяльності іншої [20, 96].

До числа найважливіших відносяться повноваження конгресу у фінансовій сфері. Тільки йому належить право встановлювати державний

бюджет, контролювати його виконання, вводити податки, чеканити монету і вирішувати інші фінансові питання загальнофедерального значення. У відступ від правила, що позбавляє виконавчу владу права законодавчої ініціативи, проект закону про бюджет розробляється адміністрацією, у спеціальному адміністративно-бюджетному управлінні Виконавчого управління президента. Ініціатива введення податків і остаточне вирішення питання, що визначає бюджетні надходження, належить палаті представників. Однак сенат може пропонувати свої поправки. Фінансові повноваження конгресу служать дуже важливим засобом впливу на виконавчу владу. Відмовлення в асигнуваннях може досить рішуче вплинути на дії адміністрації. У свій час рішення про заборону витратити державні кошти на фінансування операцій ВПС США в Камбоджі (1973 р.) змусило уряд США припинити бомбардування цієї країни [15, 37].

Послідовне проведення жорсткого курсу в сфері поділу влади позначилося і на здійсненні контрольних повноважень конгресу. Парламентські комітети і комісії проводять численні слухання і розслідування діяльності адміністрації. Часом їхнім результатом стає відставка або навіть залучення до судової відповідальності різних посадових осіб, особливо винних у порушенні закону або фінансових зловживань. Іноді такого роду слідча або квазісудова діяльність набуває здобуває скандального характеру.

Проте жорсткий поділ влади призвів до того, що в США відсутній один з головних атрибутів парламентарних держав — інститут парламентської відповідальності уряду. У США ні одна з палат, ні конгрес у цілому не можуть змусити президента або кабінет піти у відставку шляхом несхвалення їхнього політичного курсу. Конституція і законодавство не містять яких-небудь положень, що вимагають відставки уряду у випадку несхвалення його програми або акцій. У практиці США нерідкі випадки, коли президент республіки і більшість депутатів у палатах конгресу належать до різних партій. Це, звичайно, не сприяє співробітництву

президента і конгресу. Однак провал президентської пропозиції або проекту в конгресі, хоча і може кваліфікуватися як поразка президентської команди, не породжує таких наслідків, як у парламентарній республіці, тобто негативне рішення конгресу у відношенні пропозиції президента не означає вимоги відходу з посади глави держави [8, 52].

Невідповідальність уряду зовсім не рівнозначна безвідповідальності. Палати американського конгресу вправі ставити і вирішувати питання про відповідальність президента й інших вищих посадових осіб у випадку здійснення ними діянь, які кваліфікуються як тяжкі правопорушення або зазіхання на конституцію. У цьому випадку застосовується особлива процедура притягнення до відповідальності й ухвалення рішення власне кажучи, відома за назвою імпичменту. Рішення про порушення процедури імпичменту і пред'явленні обвинувачення приймає палата представників. Покаранням може бути лише відмова від посади. Рішення власне кажучи обвинувачення належить сенатові. Для висунування обвинувачення і винесення обвинувального вердикту необхідна кваліфікована більшість у 2/3 голосів у кожній з палат. Відомий лише один випадок, коли обвинувачення, висунуте проти президента Е. Джонсона, дійшло до сенату. Для визнання винності не вистачило одного голосу. Утім, треба помітити, що сама справа мала скоріше політичний, ніж правовий, характер. Мова йшла про право президента за своїм розсудом звільняти у відставку призначеного зі "ради і згоди" сенату міністра оборони. В подальшому Верховний суд США визнав беззастережно це право за главою держави. Відомий єдиний випадок дострокового відходу у відставку президента республіки в зв'язку з погрозою застосування імпичменту (справа стосувалася Р.Ніксона). Можна вважати, що імпичмент — це все-таки знаряддя політичного тиску і впливу. Однак його застосовують вкрай рідко і при особливих обставинах. Застосування імпичменту стосовно суддів зв'язано з довічним призначенням членів федерального суду. У цьому випадку імпичмент — єдиний засіб (крім добровільної відставки) домогтися звільнення з посади несправедливого

судді. У палат американського конгресу є і деякі інші функції. Так, якщо жоден з кандидатів на посаду президента або віце-президента не одержить абсолютної більшості в результаті загальних виборів, рішення передається, в палату представників, стосовно віце-президента — у сенат. Тільки останній приймає рішення про ратифікацію міжнародних договорів, причому для їхнього схвалення потрібна кваліфікована більшість у 2/3 голосів. При ратифікації допускаються різного роду застереження і виправлення, що нерідко торпедує вступ договору в силу, навіть якщо виконавча влада виступає в його підтримку.

Отже, на мою думку слід пісумувати, що Конгрес США — один з найважливіших елементів тріади поділу влади. Володіючи законодавчою владою, він може впливати на політику й акції президента, і навіть, правда в особливих виняткових випадках, притягнути його до відповідальності. Не враховувати думкою конгресу і його позицію влада просто не може, адже найважливіша з прерогатив — "влада гаманця" — знаходиться в руках конгресу. От чому глава виконавчої влади буквально приречений на пошук шляхів співробітництва і згоди з конгресом. Разом з тим при наявності "сильного" конгресу в сучасному державному механізмі пальма першості належить президентові Сполучених Штатів Америки.

Та не можна забувати і про спосіб здійснення державної (в тому числі і законодавчої) влади в інших країнах з президентською системою правління. Адже їх досвід є по-своєму унікальним і неповторним. Звернемося знову ж таки до досвіду Бразилії.

Статус бразильського парламенту — Національного конгресу — визначено в главі 1 "Про законодавчу владу" розділу IV Конституції країни. Національний конгрес складається з двох палат: Палати депутатів (513 осіб), яка є органом загальнонаціонального представництва, і Федеральний сенат (81 сенатор) — палата і представництва суб'єктів федерації.

Нижня палата Національного конгресу — Палата депутатів обирається терміном на чотири роки за пропорційною виборчою системою, і на відміну від США, у відповідності до Конституції Бразилії, у виборах бере участь населення федеральної території і федерального округу на рівних підставах. У результаті використання пропорційної системи виборів у палаті депутатів представлені кілька партій, більшість з яких має невелике представництво. Однак, слід зауважити, що така роздрібненість при даній формі правління об'єктивно послаблює Парламент і посилює владу Президента [21, 213].

Правове положення депутатів, senatorів та їхніх заступників відповідає принципам парламентаризму (вільний мандат, імунітет, індемнітет). Судити членів Парламенту за скоєні злочини може тільки Верховний федеральний суд, під час війни їх можна призивати в армію, але тільки з дозволу відповідної палати, депутатам і сенаторам, а також їхнім заступникам заборонено займатися комерційною діяльністю, вони не мають права поєднувати свій пост з посадою міністра, губернатора, секретаря штату, префекта федерального округу. Член Парламенту Бразилії отримує за свою роботу зарплатню в розмірі 150 тис. дол. США на рік.

Відповідно до традицій, запозичених з Конституції США, чинна бразильська Конституція спеціально встановлює повноваження Національного конгресу. Компетенції Національного конгресу розподіляються на дві групи повноважень.

Перша група — це такі повноваження, які Національний конгрес вирішує із санкції Президента (Бразилія— президентська республіка). Вони, визначені в 14 пунктах ст., 48 Конституції (система податків, збір і розподіл прибутків, державні фінанси, кордони, власність Союзу, чисельність Збройних сил, національні плани, створення міністерств та Інших органів публічної адміністрації, створення прокуратури,

адміністративних судів, амністія тощо). Реалізуються ці повноваження в основному через закон.

Друга група — це виключно повноваження Національного конгресу, які визначені в 17 пунктах ст. 49 Конституції (рішення про міжнародні договори, дозвіл Президенту на певні дії, пов'язані з питаннями зовнішньої політики та оборони, схвалення декрету про стан захисту або федерального втручання, заборона нормативних актів виконавчої влади, які виходять за рамки регламентної влади або делегованого законодавства, затверджує ініціативи державної влади по ядерних програмах, дає дозвіл Президенту, і Віце-президенту залишати країну на термін до 15 днів, призначає грошове утримання Президенту, Віце-президенту, міністрам і т. ін.). Значна частина цих повноважень реалізується через індивідуальні акти.

Крім повноважень Національного конгресу в цілому Конституція визначає також виключні повноваження кожної з його палат. Палата депутатів (як і Сенат) вирішує питання своєї внутрішньої організації, приймає регламент, обирає частину членів Ради республіки (дорадчий орган при Президентові). Більшістю голосів у 2/3 свого складу Палата депутатів може розпочати імпичмент проти Президента та Віце-президента, після чого справа для юридичної кваліфікації передається до Федерального верховного суду, а потім до Сенату (ст. 51 Конституції).

Коло виключних повноважень Федерального сенату (ст. 52 в редакції Конституційної поправки № 23 1999 р.) значно ширше: 14 позицій проти п'яти у Палати депутатів. Сенат 2/3 голосів приймає Висновок про винність Президента, Віце-президента, міністрів і звільняє їх з посади, після цього вони підлягають суду як звичайні громадяни країни. Сенат також обирає частину Ради республіки, дає дозвіл на зовнішні фінансові операції держави, штатів, міст муніципій. Однак міністри, на відміну від США, не затверджуються сенатом. Конгрес збирається на свої сесії двічі на рік в терміни, вказані в Конституції: з 15 лютого по 30 червня та з 1 серпня по 15 грудня. Встановлені дати та терміни сесій в Конституції спрямовані в

Бразилії проти президентського свавілля. У період сесій, як правило, палати засідають окремо. Спільні засідання проводяться тільки у випадках, оговорених в Конституції: при відкритті сесії (Конституція не передбачає цього для надзвичайних сесій), коли приймається або змінюється регламент спільного засідання палат, при заслуховуванні послання Президента, а також при розгляді питання про вето Президента [7, 312].

2.3. Судова влада

Поділ влади в США не міг би відбутися без існування самостійної і незалежної судової влади. Її представляють, відповідно до Конституції, Верховний суд і такі нижчі суди, що засновуються конгресом. У 1789 році закон про судоустрій установив що зберігається федеральну судову систему. Її низову ланку утворюють окружні суди. До початку 90-х років у США нараховувалося 95 окружних судів: Середня ланка утворить 13 апеляційних судів. Вінчає федеральну судову систему Верховний суд США.

Верховний суд у першу чергу є носієм судової влади. Йому належить особливо важлива роль в американській системі поділу влади. Адже Верховний суд не тільки орган загальної юрисдикції. Як першу інстанцію він розглядає порівняно нечисленні справи: суперечки між штатами; позови, у яких однієї зі сторін є іноземна держава, і деякі інші. Головна ж його функція, що не відбита в Конституції, складається в здійсненні конституційного нагляду. Верховний суд вправі прийняти до свого розгляду скаргу на рішення будь-якого нижчестоящего федерального суду або суду штату, якщо в ньому торкнуться "федеральне питання" або якщо він порушує питання про не конституційність закону штату або акта конгресу.

Верховний суд приймає до розгляду справи за власним розсудом, якщо визнає їх досить важливими і загальнозначущими. Щорічно виноситься в середньому біля ста п'ятдесятьох рішень. Рішення Верховного суду носять остаточний характер і оскарженню не підлягають. Акт, визнаний Верховним

судом суперечною Конституції, формально не скасовується. Це не відповідало би принципіві поділу влади й означало б вторгнення в сферу діяльності законодавчої або виконавчої влади. Однак акт, оголошений неконституційним, утрачає юридичну чинність і не підлягає застосуванню адміністрацією і судами. На практиці це рівнозначно визнанню його недійсним.

Верховний суд не повинен розглядати справи і суперечки політичного характеру. Він покликаний розв'язувати питання права. Він може давати роз'яснення з питань права, що виникли в ході розгляду конкретної карної або цивільної справи, якщо з таким проханням звертається один з апеляційних судів. Верховний суд дає в такому випадку тлумачення, що носить обов'язковий характер. Спираючись на це право, Верховний суд привласнив собі надзвичайно важливу прерогативу тлумачення Конституції США, який він користується досить широко й активно [57, 213].

Верховний суд США складається з дев'яти суддів. Усі вони призначаються президентом "з ради і згоди сенату". З їхнього числа президент призначає голову суду, якого звичайно іменують Головним суддею США. "Як судді Верховного суду, так і судді нижчих судів, — записано в Конституції (розд. 1 ст. III), — зберігають свої посади доти, поки їхнє поведження є бездоганним". Фактично мова йде про довічне перебування в посаді або, точніше, до досягнення пенсійного віку.

Критики американської системи вказують звичайно на те, що такий порядок може привести до судової сваволі і безвідповідальності суддів. Звичайно, якась частка істини в цих докорах є. Але вони не враховують головного — довічне призначення забезпечує незалежність суддів. Разом з високим матеріальним і соціальним статусом, винятковим престижем суддівської посади — третьої галузі влади — гарантується її самостійність здатність протистояти будь-якому замахові на її прерогативи з боку законодавчої або виконавчої влади. Двовікова практика функціонування федеральної судової системи підтверджує, що такого роду замаху на судову

владу дійсно удалося виключити. Рішення Верховного суду, у тому числі по конституційних питаннях, навіть якщо вони викликають далеко не однозначну реакцію різних політичних сил, з формальної точки зору ніколи не оспоюються.

Що ж стосується можливої відповідальності суддів за зловживання або порушення етичних норм, то стосовно несправедливого судді може бути застосована процедура імпічменту, результатом якої може стати відмова від посади. Такі випадки в практиці США відомі, хоча справа до прийняття відповідного осудливого рішення доходила далеко не часто. Усього було чотири таких рішення.

В американській Конституції записано, що "судова влада поширюється на всі справи, розв'язувані за законом і правом справедливості..." (розділ 2 ст. III). Відповідно до роз'яснень самого Верховного суду, під судовою владою розуміється правомочність судового органу вирішувати спірні справи, виносити по них рішення за умови дотримання визначених процесуальних правил і забезпечувати його виконання. Рішення суду, що вступило в законну силу, є обов'язковим для осіб, у відношенні яких воно прийнято. Воно підлягає неухильному виконанню і не може бути переглянуто яким-небудь органом, крім випадків помилування, звільнення від судового переслідування або зм'якшення покарання, здійснюваного президентом США. У тім, що стосується "права справедливості", те варто взяти до уваги, що в США сусідять і у визначеній мірі взаємодіють два рівні правових і судових систем. Оскільки США — федеративна держава, то тут існують федеральна система права і системи права кожного з 50 штатів. Правові установлення федерації регулюють тільки ті сфери життя, що віднесені до ведення федерації. Конституція США перелічує порівняно докладно, які саме справи і суперечки відносяться до юрисдикції федеральних судів. Всі інші справи, а це порядку до 80 відсотків, розглядаються судами штатів. Можливість винесення справи, розглянутої судом штату, на федеральний рівень

реалізується тільки в тому випадку, коли мова йде про співпадаючу компетенцію або про реалізації функції конституційного нагляду.

Відсилання в Конституції до "справедливості" зв'язані з особливостями британської системи права, що зробила великий вплив на формування американського права як на рівні штатів, так і федерації. У Великобританії поряд із загальним правом, заснованим головним чином на прецедентах, тобто попередніх рішеннях судових органів, і статутним правом, закріпленим у нормах закону, історично сформувалося в минулому так назване право справедливості. Мова йшла колись про можливість звертання за справедливістю до короля, коли незабаром норми загального права не містили підстави для вирішення суперечки. Існували навіть спеціальні суди справедливості. Британська практика була сприйнята в минулому деякими північноамериканськими штатами. Сьогодні такого роду судів ні, і сама формула — це у відомій мері анахронізм. Наділивши судову владу великими повноваженнями, забезпечивши її самостійність і незалежність, "батьки-засновники" американського конституціоналізму постаралися вжити заходів проти можливої сваволі суддівських установ. Поряд з можливістю імпичменту, Конституція на рівні основного закону країни встановлює головні принципи здійснення правосуддя і твердих процесуальних гарантій, що повинні дотримуватися в ході судочинства. Конституція США спеціально обмовляє і підкреслює верховенство федеральної Конституції і законів, а сказала, міжнародних договорів, що укладаються федерацією, стосовно правових установлень штатів. Усі посадові особи судової влади зобов'язані при вступі на посаду приносити присягу або давати обіцянки дотримувати Конституції федерації. У випадку протиріччя якого-небудь акта федерації або штату цієї Конституції вони зобов'язані застосовувати федеральні конституційні встановлення (ст. VI) [40, 214].

Захистові прав і свобод людини, установленню правових гарантій їхнього здійснення і запобіганню можливості зловживання судовою владою присвячена значна частина поправок до американської Конституції (такі,

наприклад, виправлення IV, V, VI, VII, VIII, XI). Закріплена в Конституції вимога застосування "належної судової процедури" при вирішенні всіх питань залучення до судової відповідальності і судочинства дозволило створити досить струнку і повну систему норм, яким зобов'язані впливати усі без винятку судові установи США і штатів. "Належна судова процедура", на думку американських правознавців, базується на нормах Конституції і законів, рішеннях Верховного суду і загальних принципах англосаксонської правової системи.

Судова влада в США виступає в ролі гаранта особистої волі, попереджаючи або караючи за її порушення. Вона сприяє тому, щоб законодавча і виконавча влади додержувалися загальних розпоряджень права, викладеним в основному законі країни. Судова влада, використовуючи свої права по тлумаченню американської Конституції, сприяє дозволі спорів між іншими галузями влади з приводу тлумачення і застосування Конституції й актів, виданих у її розвиток і застосування.

Очевидно, можна погодитися з тими численними авторами, що звертають увагу на деяку гіпертрофію судової влади США. Але американська практика підтверджує, що судова влада, що діє в строгих рамках закону і встановлених процесуальних правил, незважаючи на окремі дефекти, служить утвердженню конституційної законності, недопущенню її порушення законодавчою або виконавчою галузями влади.

Високий авторитет і активна роль суду в утвердженні правових початків американської державності — найважливіший атрибут політичної системи цієї країни. Без подібного суду американська держава не була б тим, що воно є, із усіма властивими йому достоїнствами і недоліками. Але подібну місію суд здатний виконувати, якщо він самостійний і незалежний, якщо він представляє дійсно рівноправну з законодавчою або виконавчою галузь влади. Саме в цьому випадку по-справжньому працюють і вся система поділу влади, і створений на її основі механізм стримування і противаг.

Без сильної судової влади закладені в президентській республіці потенції надмірного посилення виконавчої влади і навіть перетворення її в диктаторську цілком можуть перетворитися в реальність, що підтверджує історичний досвід Бразилії, Аргентини, Чилі і ряду інших латиноамериканських держав. Сама по собі президентська республіка не є гарантією від лих і халеп. Властивій цій формі правління твердий поділ влади спрацьовує далеко не при всіх умовах. От чому ця форма правління одержала порівняно нешироке поширення і практично невідома в країнах Західної Європи, у яких як і раніше домінують різні варіанти парламентарних форм правління.

Висновки до 2 розділу

Таким чином, президентська республіка - це держава з найбільш послідовним, твердим поділом влади. Найвідоміший "класичний" приклад президентської республіки являють собою Сполучені Штати Америки. Ця форма правління зустрічається також у ряді країн Латинської Америки. Причому нерідко в цих країнах президентська влада здобуває гіпертрофований характер, підкоряючи собі всі інші гілки влади. У цьому випадку використовують термін "суперпрезидентська республіка".

У президентській республіці принцип поділу влади знаходить свій прояв у юридичній рівності кожної з трьох гілок влади і їх незалежності. Звичайно, самотійність і незалежність кожної з гілок влади не означає їх повного відокремлення. На практиці це могло б привести до непогодженості, конфронтації і навіть паралічу влади. А ефективна влада можлива тільки при взаємодії її різних гілок. Тому в президентській республіці обов'язково наявний механізм взаємного співробітництва, стримувань і противаг, що покликаний забезпечити самотійність і взаємодію всіх гілок влади.

Можна виділити наступні головні правові ознаки президентської форми державного правління: а) пряме обрання громадянами глави держави

в ході всенародних виборів; б) глава держави – є главою виконавчої влади і, відповідно, формує уряд; в) не передбачені випадки розпуску парламенту президентом; г) президент має право відкладального вето на законопроекти парламенту; д) депутатський мандат не сумісний з посадою члена уряду; є) відсутність інституту відповідальності уряду перед парламентом; ж) жорстке розмежування влади (законодавчої, виконавчої, судової); існує система «стримувань і противаг».

Розділ 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИБОРУ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Інститут президентства в Україні

Проблема інституту президентства в юридичній літературі останнім часом дістала чи не найбільше висвітлення. Цій проблемі присвячено значну кількість наукових статей, з окремих її аспектів в Україні здійснено останнім часом ряд дисертаційних досліджень [2; 3; 58]. Тому обмежимося лише деякими загальними зауваженнями, необхідними в контексті нашого дослідження.

Незадовго до ухвалення Конституції України 1996 року В. Шаповал, обґрунтовуючи доцільність для України змішаної форми республіканського правління, стверджував, що вона поєднує позитивні якості парламентської демократії і сильної виконавчої влади, що розподіляється тією чи іншою мірою між президентом і урядом. Вибір президентсько-республіканської або змішаної республіканської форми правління буде об'єктивно пов'язаний з визначенням вагомої ролі президента у механізмі здійснення державної влади, оскільки така його роль “найбільшою мірою відповідає змісту загальних ідей владарювання, які поширені у масовій політичній свідомості у нашому суспільстві... Можна стверджувати, що влада на терені нашої країни майже завжди персоніфікувалася”. У будь-якому випадку, наголошував автор, вибір форми державного правління в Україні повинен супроводжуватися конституційним закріпленням досить широких повноважень президента і фіксацією в основному законі його активної “включеності” у систему виконавчої влади. При цьому, вважав він, демократичний розвиток нашої країни може бути забезпечений за умов наявності як сильного парламенту, так і по-справжньому уповноваженого президента. Розмежування їх конституційної компетенції має бути проведено на засадах розподілу влад [7, с. 29-30].

Гостра політична боротьба, що точилася в процесі прийняття Конституції, мала своїм наслідком дещо інший результат, ніж уявлялося. Як уже зазначено, Конституція України не забезпечила наявності “сильного парламенту”; водночас вона дала Україні “по-справжньому уповноваженого президента”, однак не вирішила проблему оптимального розмежування їх конституційної компетенції “на засадах розподілу влад”. З часу ухвалення нової Конституції, як і після внесення до неї змін, зазначається в літературі, кількість проблем політико-правового характеру між парламентом і Президентом не зменшилася, а, навпаки, збільшилася; до того ж, вони стали більш “гострими”. Найболючішим стало питання впливу на урядову політику [26, с. 25]. Останнє породжує дискусії навколо питання, до якої гілки влади, за Конституцією, належить Президент України.

Дискусії в літературі стосовно належності або неналежності інституту Президента України до тієї чи іншої гілки влади, з нашої точки зору, є непродуктивними, доки не обрано єдиний підхід до визначення критеріїв віднесення владних інститутів до відповідної гілки влади. Як уже зазначалося, розподіл функцій державної влади за їх юридичною природою (матеріальний аспект) не збігається, як правило, цілком з розподілом компетенції державних органів (формальний аспект). Це означає, що втілення загальних закономірностей розвитку публічної влади – концентрації та спеціалізації (які об’єктивно зумовлюють її організацію й функціонування у конкретному державному механізмі), значною мірою залежить від усвідомлення їх тими політичними силами, котрі знаходяться при владі, та умов реалізації публічної влади в даному суспільстві на даному етапі розвитку, зокрема, визначення компетенції різних органів.

Виходячи з цього, можна вважати, що Президент України “не уособлює окремого виду державної влади, але бере участь у здійсненні майже всіх загальноновизнаних видів влади в межах наданих повноважень” [57, с. 113]. Як було зазначено вище, роль глави держави відбиває не так принцип розподілу влад, як принцип єдності державної влади. Президент України є

главою держави, який бере участь у здійсненні як законодавчої, так і виконавчої функцій влади. Водночас більшість його повноважень має характер повноважень установчої влади. Повноваження Президента України, закріплені в Конституції, здійснюються в багатьох напрямках, торкаються найрізноманітніших сфер суспільного життя. Насамперед, він бере найактивнішу участь у формуванні ключових органів держави [57, с.28-29].

Отже, розглянемо, як передбачалося вище, функціонування інституту Президента України щодо дії механізму стримувань і противаг, з позицій взаємозалежності цього інституту і сфери повноважень законодавчої та виконавчої влад, а також взаємообмеження владних повноважень суб'єктів системи стримувань і противаг.

Аналізуючи положення Президента України в системі розподілу влад у аспекті організаційних зв'язків даного інституту з іншими гілками влади (набуття повноважень, контролю, притягнення до відповідальності), можна зробити такий загальний висновок: на відміну від законодавчого органу, статус Президента України не є організаційно повністю незалежним від інших гілок влади у системі розподілу влад. Якщо набуття ним повноважень після офіційного оголошення результатів виборів Центральною виборчою комісією не залежить від рішення будь-яких інших органів, хоча і потребує проведення урочистого засідання Верховної Ради України для принесення новообраним Президентом України присяги, то дострокове припинення повноважень глави держави у разі неможливості виконання ним повноважень за станом здоров'я та у разі імпічменту залежить від рішень законодавчої й судової гілок влади. При цьому якщо стан здоров'я глави держави, який перешкоджає здійсненню ним повноважень, є об'єктивною підставою для дострокового припинення його повноважень, тобто не пов'язується з оцінкою діяльності особи на посту Президента України, то у разі імпічменту йдеться про реалізацію відповідальності особи за свою діяльність на посту глави держави. Іншими словами, якщо перший випадок дострокового припинення повноважень немає підстав розглядати як елемент

стримування чи противаги у системі розподілу влад, то другий – це класичний елемент механізму стримування щодо глави держави.

Статтею 103 Конституції України встановлено обмеження, згідно з яким одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Це положення, на наш погляд, також є одним із елементів системи стримувань і противаг, оскільки обмежує в часі можливий дисбаланс у системі розподілу влад внаслідок надмірної концентрації влади в руках одноосібного глави держави.

Аналізуючи організаційні аспекти статусу Президента України, необхідно вказати також на його персональну несумісність з органами законодавчої та виконавчої влади, іншими органами державної влади і органами місцевого самоврядування. Відповідно до статті 103 Конституції Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян... Водночас Конституція України не передбачає ані юридичних наслідків невиконання вимоги щодо несумісності поста Президента України з іншими видами діяльності, ані механізму забезпечення реалізації цієї вимоги (як це зроблено щодо народних депутатів України). Цю прогалину також доцільно було б усунути в законі про Президента України. Зокрема, передбачити, що при невиконанні вимоги щодо несумісності новообраний Президент України не допускається до складання присяги на урочистому засіданні Верховної Ради України. Важче вирішити питання у разі порушення вимоги щодо несумісності в процесі діяльності особи на посту Президента України; проте оскільки обіймати посаду в органах державної влади громадянин не може без відповідного рішення про призначення (обрання) на цю посаду, існує загальна можливість визнати таке рішення (щодо призначення чи обрання Президента України на несумісну посаду) незаконним у судовому порядку і таким чином усунути порушення вимоги щодо несумісності.

Наступне. У сфері відносин щодо контролю за діяльністю глави держави і притягнення його до відповідальності в Конституції закріплюється інститут президентської недоторканності. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону (стаття 105 Конституції). Рівень недоторканності Президента України є найвищим порівняно з іншими особами (депутатами, суддями). Звичайно, особа відповідає за будь-який вчинений під час перебування на посту Президента України злочин, однак реалізується така відповідальність тільки після усунення її з цього поста в порядку імпічменту. Отже, для притягнення особи, що є Президентом України, до кримінальної відповідальності, її затримання чи арешту недостатньо лише згоди Верховної Ради України, а повинна бути здійснена надзвичайно складна процедура усунення цієї особи з поста Президента України в порядку імпічменту.

Необхідно зазначити й таке. Президент України для здійснення своїх повноважень самотійно створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, призначає й звільняє їх керівників, самотійно вирішує питання формування апарату, призначення й звільнення його посадових осіб, діючи у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України (пункт 28 статті 106).

Таким чином, Конституція України передбачає фактично організаційну незалежність Президента України від інших гілок влади, інших суб'єктів системи стримувань і противаг як щодо набуття ним конституційних повноважень, так і, значною мірою, щодо їх припинення. Відтак, підвищення ефективності функціонування інституту Президента України залежить в організаційно-кадровому аспекті від того, наскільки відповідає особа, обрана Президентом, вимогам до надзвичайно відповідальної місії глави держави, тобто залежить передусім від існуючого механізму обрання Президента України (отже, виборчої системи, рівня розвитку політичних партій,

політичної й правової свідомості громадян, політичного режиму, що встановився) [12, с. 14].

Стосовно відношення між Президентом України та іншими гілками влади в аспекті його незалежності у прийнятті рішень слід зазначити таке.

Визначені Конституцією України повноваження Президент реалізує як самостійно, так і у взаємодії з іншими органами, що належать до різних гілок влади. При цьому в одних випадках він виступає як основний уповноважений суб'єкт, в інших – як співучасник реалізації повноважень інших основних уповноважених суб'єктів. Останнє стосується передусім президентських повноважень у законодавчій діяльності. Зважаючи на практику застосування частини другої статті 93 Конституції та реалізації Президентом України права вето щодо прийнятих законів, є підстави вважати співучасть глави держави в законодавчому процесі такою, що в багатьох випадках справляє вирішальний вплив на реалізацію законодавчих повноважень Верховною Радою України.

Найбільш широке коло повноважень Президента України становлять установчі й так звані номінаційні повноваження, які глава держави здійснює самостійно, а в окремих випадках – за участю інших суб'єктів системи стримувань і противаг.

Одними з наймогутніших повноважень, які він реалізує самостійно, є призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України та проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою (пункт 6 статті 106 Конституції). Здійснення цих повноважень забезпечує главі держави широкі можливості у сфері прийняття найважливіших рішень законодавчого характеру. Адже глава держави має можливість використовувати повноваження щодо проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою фактично з необмеженого кола питань, включаючи прийняття нової Конституції України, про що свідчить уже згадуваний факт проведення всеукраїнського референдуму в 2000 році. Очевидно, що в цьому випадку ми стикаємося з порушенням балансу гілок

влади у системі стримувань і противаг на користь глави держави, яке потребує усунення шляхом зміни відповідних положень Конституції України.

Загалом, зазначена група повноважень Президента України є досить широкою, навіть після внесення змін до Конституції у грудні 2004 року, що свідчить про важливість позицій глави держави у цій сфері відносин.

Крім зазначених вище, Конституція України наділяє Президента України також рядом контрольних повноважень. До них можна віднести: зупинення дії актів Кабінету Міністрів України та скасування актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим (пункт 16 статті 106 Конституції); зупинення дії нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з мотивів невідповідності їх Конституції та законам України (стаття 137 Конституції).

Слід зауважити, що контрольні повноваження Президента України логічно зумовлюються його статусом гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Водночас необхідно зазначити, що недостатня конкретизація цих повноважень у Конституції та законах України дає можливість Президенту України діяти в багатьох випадках на власний розсуд, породжуючи зайві конфлікти в механізмі розподілу влад [41, с. 15—16].

Таким чином, якщо розглядати увесь комплекс відношень Президента України з іншими гілками влади з точки зору його незалежності у прийнятті рішень при реалізації своїх конституційних повноважень, то можна зробити висновок про значною мірою незалежне функціонування інституту Президента України від інших суб'єктів системи стримувань і противаг, його недостатньо обмежене місце в механізмі розподілу влад. Це дає можливість Президенту підпорядкувати собі як уряд, так і всю виконавчу вертикаль, що призвело до появи двох центрів політичної влади в Україні – глави держави і парламенту – та боротьби між ними за право визначення основних засад

внутрішньої і зовнішньої політики [57, с. 14]. На порушення балансу між гілками влади через зосередження надзвичайної влади в руках Президента України вказують також інші автори. Конституційні недоліки не тільки не долаються в практичній діяльності Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Конституційного Суду, а серйозно нарощуються внаслідок того, що Президент втручається в законодавчу і бюджетну прерогативи парламенту і тим самим фактично стає над вищим представницьким органом Українського народу. Це – чи не головне вираження і водночас прояв неусталеності інститутів державної влади, їх слабкості, що масштабно віддзеркалюється в протистоянні між її гілками та інститутами, більше того, – гострому протиборстві передусім між законодавчою і виконавчою владою, інших негативних явищах, які позначаються на житті людей, стані суспільства і держави [39, с. 41-42].

Водночас існує думка, що “законодавче врегулювання діяльності Президента можливе лише в аспектах, що стосуються здійснення ним окремих повноважень, безпосередньо пов’язаних з діяльністю інших державних органів, суб’єктів конституційних правовідносин” [13, с. 26]. Ця думка не узгоджується з положенням статті 19 Конституції, згідно з яким органи державної влади (до яких належить і Президент України) зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені не тільки Конституцією, але й законами України. Відтак, порядок здійснення повноважень глави держави може і повинен встановлюватися законом, а не лише Конституцією, а тим більше актами Президента України. З аналізу частини першої статті 106, статті 107 та частини другої статті 102 Конституції України той самий автор робить висновок, що “сферами “зарезервованих повноважень” Президента України, в яких він здійснює функціональне керівництво діяльністю відповідних органів виконавчої влади, безпосередньою виконавчу та розпорядчу діяльністю (зокрема, спрямовує роботу керівників відповідних центральних органів виконавчої влади), є зовнішньополітична діяльність держави, а також її оборона та

національна безпека...” [58, с. 26). Однак “безпосередньо виконавча та розпорядча діяльність” є підзаконною діяльністю, а тому повинна врегульовуватися законом незалежно від того, хто її здійснює – глава держави чи урядові структури.

Враховуючи, що реалізація повноважень глави держави здійснюється через правові акти Президента України – укази та розпорядження (частина третя статті 106 Конституції), можна і потрібно, на наш погляд, елементи стримувань і протипаг щодо діяльності глави держави оцінювати з позиції юридичного статусу цих актів. Зокрема, йдеться про конституційну вимогу: акти Президента України, видані у межах частини повноважень, передбачених Конституцією, повинні скріплюватися підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання (частина четверта статті 106 Конституції). Цю вимогу можна вважати елементом стримування щодо діяльності глави держави з боку виконавчої влади (враховуючи, звичайно, фактичний стан реалізації цієї вимоги). Іншим важливим елементом стримування є повноваження Конституційного Суду України перевіряти відповідність актів Президента України положенням Конституції України. Таким чином, звернення народних депутатів України до органу конституційної юрисдикції з цих питань відіграють роль елемента протипаги повноваженням глави держави.

Водночас дієвої системи стримувань і протипаг здійсненню повноважень Президента Конституція України не встановлює, а існуючий політико-правовий механізм реалізації державної влади не забезпечує ефективних обмежень владної діяльності глави держави. Зважаючи на це, деякі автори відзначають прагнення Президента України визначати “правила гри”, виконувати функцію арбітражу, якою він фактично не наділений [59, с. 227]. Автор у зв'язку з цим вказує на існування правової можливості “передбачити механізми впливу на президентську владу як із боку органів держави, так і з боку суспільства взагалі”. Очевидно, вирішення проблеми

інституту президентства в Україні потребує більш глибоких реформаційних кроків, до чого ми звернемося пізніше.

3.2. Основні напрями реформування інститутів публічної влади в Україні

Загальний аналіз механізму публічної влади в Україні засвідчує, що низька ефективність виконання державою її головного конституційного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини – пов'язується з недосконалою політичною моделлю організації публічної влади, зокрема, неоптимальним поділом владних повноважень між структурами державного механізму та відсутністю їх належної взаємодії. Однією з головних причин цього є відсутність чіткості в конституюванні принципу розподілу влад на вищому рівні державної влади та ефективної взаємодії на місцевому рівні державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування, відсутність єдності в організації публічної влади.

У зв'язку з цим у теорії, а також у практиці політичного і державного життя фактично не піддається сумніву актуальність питань удосконалення державних владних інститутів, публічної влади загалом, основних інститутів політичної системи тощо. Водночас необхідно визнати, що висловлюється надзвичайно широкий спектр думок і підходів щодо проблем реформування окремих інститутів публічної влади, в тому числі думок, що взаємно виключають одна одну. При цьому відчувається брак загального підходу до здійснення реформ в Україні, Як на одну з причин цього чимало авторів вказують на відсутність системних досліджень проблем організації публічної влади в Україні.

У сучасних умовах, зазначає, наприклад, В. Ладиченко, необхідні теоретичні праці, спрямовані на висвітлення механізму поєднання вимог збереження єдності державної влади з розрізненням в засобах здійснення

державної влади тими чи іншими органами держави. Відсутність системних досліджень з цієї проблематики негативно позначається на діяльності державних органів, на збереженні цілісності та єдності державної влади, призводить до небажаних конфліктів між гілками влади [37, с. 16].

Принцип взаємодії гілок державної влади є одним з фундаментальних принципів основ конституційного ладу в демократичній, правовій державі, будівництво якої продовжується в Україні – такий головний висновок робить автор у спеціальному дисертаційному дослідженні цієї проблеми [9, с. 18]. Проте, якщо потребу в системних теоретичних дослідженнях організації публічної влади в Україні, так само як потребу в забезпеченні взаємодії гілок державної влади, можна вважати загальноновизнаною, то стосовно того, як досягти безконфліктної взаємодії владних структур, єдності думок немає.

У літературі висловлено чимало загальних і конкретних пропозицій щодо цього. Деякі з них стосуються реформування окремих інститутів публічної влади, інші – реформування тих чи інших гілок державної влади, зміни державного устрою, форми правління тощо; треті охоплюють ще ширше коло питань політичної реформи або конституційної реформи, проблеми реформування відносин між державою і суспільством взагалі, тощо. До того ж визначення пріоритетних напрямів реформування владних інститутів нерідко залежить від тієї проблеми, яку досліджує той або інший автор, внаслідок чого часто висловлюються досить суперечливі, в тому числі взаємовиключаючі, пропозиції.

Перехід України до парламентсько-президентської республіки, переконує В. Шатіло, не вирішує відповідних проблем, особливо з огляду на безвідповідальність Верховної Ради України перед суспільством. За нинішніх умов це призведе до повної дискредитації парламентаризму як демократичної інституції та свідомо прирече український народ до життя, далекого від цивілізованого [26, с. 25].

Поєднання завдань оновлення відповідно до Конституції державної влади з максимальним використанням можливостей існуючої державної влади зумовило необхідність ряду перехідних положень у тексті Конституції, з метою забезпечення максимального використання можливостей парламенту, Президента, структур виконавчої і судової влади, місцевого самоврядування щодо здійснення організованого поетапного процесу запровадження Основного Закону в законодавство та існуючу організацію державної влади [57, с. 5-7].

Проте, як показало життя, наведені тут на перший погляд слушні міркування автора, на жаль, розійшлися з реальними процесами політичної, державотворчої і правотворчої практики. За дванадцять років після ухвалення Конституції України залишається нереалізованою значна кількість її положень, зокрема стосовно організації та функціонування публічної влади. Не повністю або не досить якісно сформована відповідна законодавча база, не запроваджені цілі комплекси передбачених перехідними положеннями Конституції України нових правовідносин (особливо щодо судової влади і правоохоронної функції взагалі). Значна кількість конституційних положень виявилася предметом розгляду судових органів щодо їх офіційного тлумачення. Усе це вимагає глибшого аналізу процесів реформування публічної влади.

Очевидно, слід погодитися з тим, що після прийняття нової Конституції необхідність реформи публічної влади в Україні набула нових ознак, нового конкретного визначення. До того ж принциповим, з нашої точки зору, є висновок про те, що Конституція України має неоднозначний, суперечливий характер як результат тактичного політичного компромісу різних політичних сил у боротьбі за владу в Україні як під час прийняття Конституції, так і внесення до неї змін у 2004 році. Як зазначається в літературі, з одного боку, в Основному Законі України закріплено досить високий рівень конституційних прав і свобод людини і громадянина; з іншого – в ньому визначена організація державної влади, котра не здатна

забезпечити і гарантувати більшості з передбачених прав і свобод. Перехідна, недостатньо визначена соціально-економічна структура суспільства і його політична неструктурованість зумовили загальний компромісний характер Конституції і вирішальною мірою позначилися на змісті засад конституційного ладу України [11, с. 151].

Необхідність розв'язання вищезазначеної суперечності між демократичною формою та соціальним змістом у формуванні української держави визначає стратегічний напрям здійснення реформ. Він полягає у розвитку справжньої демократії, утвердженні самоуправління народу, в якому реалізуються життєві інтереси усіх членів суспільства, а не лише окремих його прошарків. У цьому процесі суттєвого значення набувають матеріальні основи самоуправління народу, передусім в організації та здійсненні місцевого самоврядування, а також організаційно-правові основи народовладдя при формуванні державної влади на всіх рівнях [47].

У Конституції України, як уже зазначалося, є поняття “конституційний лад”, визначати і змінювати який має право виключно Український народ. Водночас порядок реалізації даного права визначений так, що ним взагалі не передбачено, чи народ має право приймати Конституцію, а також ініціювати зміни до чинної Конституції України. Отже, Основний Закон України містить суперечність між закріпленим у ньому виключним правом народу визначати й змінювати конституційний лад і встановленим порядком зміни Конституції, який виключає реалізацію цього права; суперечність, що виявляється у практиці застосування всеукраїнського референдуму та у практиці здійснення конституційного судочинства в Україні.

Зважаючи на це, один із найважливіших напрямів реформування публічної влади в Україні зумовлюється потребою виробити такий механізм, який би належним чином опосередковував волевиявлення Українського народу. Цей механізм утворюють, насамперед, відповідна виборча система, інші інститути безпосередньої демократії, а також функціонування у

політичній системі впливових політичних партій. Практика виборчих кампаній останніх років переконливо засвідчують існування потреби у виробленні зазначеного механізму.

У зв'язку з цим принципового значення набуває визначення необхідної в Україні на сучасному етапі форми державного устрою та форми правління, оскільки від цього залежить не лише місце і роль політичних партій у житті суспільства, але й характер названого вище механізму опосередкування народного волевиявлення. Адже одна справа, коли в державі функціонує однопалатний парламент, інша – двопалатний; одна справа обирати главу держави на загальних виборах, інша – обирати Президента України парламентом або ж скасувати інститут президентства в політичній системі України. Одна справа призначати голів місцевих державних адміністрацій, інша – обирати їх населенням відповідної території або взагалі виключити цей інститут із державного механізму; одна справа формувати склад судів шляхом обрання народних суддів виборцями, інша – призначати суддів главою держави або парламентом. Очевидно, що різні варіанти вирішення цих проблем передбачають відповідно й різні механізми реалізації народного волевиявлення.

Крім того, формуючи певний механізм реалізації народного волевиявлення, слід зважати на те, що організація й функціонування публічної влади за своєю природою мають системний характер; отже, різні елементи цього механізму знаходяться в органічному зв'язку. Тому зміни одних елементів цього механізму потребують відповідної зміни інших його елементів.

Так, перехід до формування парламентської більшості передбачає не лише відповідної зміни повноважень Президента України щодо формування уряду, закріплення пропорційної виборчої системи по виборах народних депутатів України, здійснення виборів Президента України на засадах активної участі політичних партій у виборчому процесі, але й посилення ролі

суду в розв'язанні виборчих конфліктів, зокрема формування системи адміністративного правосуддя тощо. Саме в цьому напрямі останнім часом розвивається політичний процес в Україні, що так чи інакше позначається в законодавстві та конституційному процесі.

Формулюючи методологічні засади реформи публічної влади як опосередковуючий фактор розв'язання суперечності у розвитку держави як соціальної і демократичної виступає право, що передбачає необхідність вирішення комплексу питань, пов'язаних з утвердженням правової держави. Тому ще одним надзвичайно важливим напрямом здійснення реформи публічної влади є розвиток правової системи [47].

Правова держава, якою за Конституцією проголошена Україна, передбачає наявність високоякісного законодавства, чіткого механізму взаємодії і поділу влади, контролю і відповідальності влади, високої правової культури населення. Публічна влада має функціонувати на засадах верховенства права і закону, реально забезпечувати права і свободи людини і громадянина. Оскільки право є необхідним способом розв'язання зазначеного протиріччя, цей напрям реформи набуває пріоритетного значення; тобто, розвиток правової системи має стати випереджуючим щодо інших перетворень.

Такий підхід відстоюється в науковій літературі і пропонується у державотворчій практиці. Так, автори проекту Загальної концепції державно-правової реформи свого часу виходили з того, що здійснення правової реформи в Україні потребує узгодженої розробки і впровадження концепцій парламентської, адміністративної, судово-правової та муніципальної реформ, і що таке узгодження повинно забезпечуватися передусім у законодавстві. Зважаючи на це, у проведенні правової реформи пріоритетною має стати розробка концепції та здійснення парламентської реформи, в ході якої слід створити ефективну систему законодавчого забезпечення правової реформи у цілому [11, с. 173]. Здійснення парламентської реформи, створення

ефективної системи законотворчості, таким чином, являють собою важливий напрям реформування державної влади.

Водночас створення зазначеної системи законодавчого забезпечення політико-правових реформ залишиться загальним побажанням, якщо не буде дієздатного політичного суб'єкта, спроможного створити і підтримувати таку систему. На цьому наголошувалося на одній із науково-практичних конференцій у 1997 році, присвяченій проблемам перспектив, напрямів і способів удосконалення системи влади, засадам та умовам її реформування. Публічна влада в Україні, зазначалося тоді, орієнтується не на загальносуспільний інтерес, а на безліч приватних (корпоративно-бюрократичних, кланових, регіональних тощо) інтересів, не представляючи єдиного цілісного організованого владного суб'єкта. Чи може здійснювати будь-які реформи політичний суб'єкт, в якого відсутня чітка мета перетворень, немає єдності інтересу й волі щодо здійснення реформ? Коли бракує єдиного політичного суб'єкта реформ, то марно очікувати цілісної концепції чи стратегії перетворень [26, с. 6].

З іншого боку, якщо наявність єдиного суб'єкта реформ, тобто єдності публічної влади є необхідною передумовою реформ взагалі, то це стосується також і парламентської реформи. З цього випливає, що остання не є пріоритетним напрямом реформування публічної влади, а на перше місце виходить політична реформа, яка повинна забезпечити формування зазначеного єдиного суб'єкта реформ, що є самостійним важливим напрямом реформування публічної влади в Україні. Водночас без належного правового забезпечення, без потрібного законодавства не можна розраховувати на здійснення повноцінної політичної реформи.

Таким чином, ми потрапляємо у “зачароване коло”, не виходячи з якого можна довго блукати навколо пріоритетних напрямів, послідовності здійснення політико-правових реформ тощо. Можливо, саме цим пояснюється надзвичайно широкий спектр думок щодо шляхів і способів удосконалення публічної влади, про який ми зазначали вище.

На наш погляд, саме тут — головна проблема визначення необхідності того чи іншого варіанту, тієї чи іншої ідеї політико-правової реформи в Україні на сучасному етапі. Адже необхідність зазначеної реформи, як було сказано, має бути конкретною, а не абстрактною, умоглядною. А конкретність існуючої на цей час необхідності політико-правової реформи залежить також від того, який суб'єкт буде визначати ідею даної реформи та реалізовувати її, тобто, по суті, залежить від стану організації верховної влади в державі. Тому слушною видається висловлена в літературі думка, згідно з якою реально можливим є лише той напрям перетворень, який реалізується в діяльності політичної сили, здатної найбільш точно усвідомити конкретну необхідність перетворень і здійснити їх силами державного апарату.

Проте, оскільки така домінуюча політична сила в Україні досі не сформувалася, то необхідним на даному етапі розвитку є деякий інтегральний напрям перетворень інститутів публічної влади. При цьому загальне спрямування інтегрального визначення перетворень у той чи інший момент залежить від ступеня впливу різних політичних сил на державну політику [26, с. 157].

Слід погодитися з цим принциповим висновком, який переконливо підтверджує політична практика останніх років. Наприклад, навіть за результатами всеукраїнського референдуму 2000 року законодавчий орган не вніс зміни до Конституції України, якими передбачалося, зокрема запровадження двопалатного парламенту. Передусім ця ідея виявилася каменем спотикання на шляху реалізації ініційованої главою держави політичної реформи, оскільки така ідея принципово не сприймається значною частиною Верховної Ради України, яка не бажає позбутися існуючого статусу єдиного органу законодавчої влади, ділити свої повноваження з іншими владними структурами. Тобто це означає, що конкретної необхідності запровадження в цей період двопалатного

парламенту в Україні не існує, а, отже, ця ідея найближчим часом навряд чи буде реалізована [47].

Іншим наочним підтвердженням зазначеного висновку є практика реалізації політико-правової реформи в останні роки. Йдеться про відомі законопроекти про внесення змін до Конституції України, що подані до Верховної Ради України починаючи з 2003 року. В одному з них пропонувалося обирати Президента України не громадянами України, а парламентом. Проте оскільки ця пропозиція не мала необхідної підтримки тих політичних сил, які знаходяться в парламенті, ця реформаційна ідея також залишилася нереалізованою.

Відсутність біля керма вищої державної влади в Україні домінуючої політичної сили впродовж багатьох років не дає змоги запровадити навіть такі конституційні зміни щодо організації публічної влади, які підтримує кваліфікована більшість парламенту. Так, незважаючи на прийняття Верховною Радою України закону про внесення змін до статті 98 Конституції України (щодо статусу Рахункової палати), ці зміни так і залишалися нереалізованими (до грудня 2004 року) через заперечення проти них (вето) з боку Президента України, щоправда, не без “допомоги” Конституційного Суду України.

Гостра політична боротьба різних політичних сил всередині самої Верховної Ради України робить малоімовірною реалізацію навіть тих варіантів політичної реформи, які загалом підтримуються більшістю народних депутатів України. Наприклад, принципово погоджуючись із перерозподілом повноважень між парламентом і Президентом України стосовно формування уряду, представлені у Верховній Раді політичні сили впродовж тривалого періоду не могли домовитися про строки запровадження відповідних змін в організації державної влади. Отже, потрібно було, щоб склалися такі суспільно-політичні умови, за яких зазначена принципова згода політичних сил щодо запровадження вказаних перетворень стала б

справжньою згодою і втілилася у відповідне правове рішення, якому верховна влада неминуче надасть юридичної сили.

Виникнення зазначених суспільно-політичних умов може пов'язуватися з різними обставинами, зокрема, тими чи іншими наслідками виборів Президента України, тією або іншою позицією окремих політичних партій, представлених у парламенті тощо, тобто з розвитком суспільно-політичної ситуації в Україні найближчим часом. Очевидно, що найбільш прийнятним способом реалізації принципово узгоджених ідей політичної реформи, найкоротшим шляхом до запровадження необхідних політичних перетворень є свідомі та послідовні рішення й дії щодо цього політичних партій, які реально впливають на політико-правові процеси в державі. А останнє, своєю чергою, потребує формування необхідної політичної і правової культури суспільства, яке стає важливим чинником просування нашої держави на шляху реформування інститутів публічної влади.

У зв'язку з цим особливого значення набувають знання закономірностей розвитку суспільних процесів, роль суспільних наук, зокрема, юридичної науки. Формування ефективного наукового забезпечення політико-правової реформи стає нагальною потребою часу. Ще і ще раз варто наголосити, що вироблення науково обґрунтованої методології здійснення реформ, особливо методології реформування публічної влади, залишаючись проблемою, характерною не лише для нашої країни, стало, на наш погляд, головним завданням вітчизняної юридичної науки [47].

Висновки до 3 розділу

Таким чином, досвід українського державотворення протягом останніх років переконливо засвідчив недосконалість чинної моделі державного механізму в умовах сьогодення. Найбільш вразливими її місцями, які багато в чому стали очевидними завдяки практиці реалізації Конституції України 1996 року, можна вважати незбалансованість гілок влади, недостатню

ефективність наявних засобів стримувань і противаг, недієвість суспільного і парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, нереалізованість конституційного статусу Кабінету Міністрів як вищого органу в системі органів виконавчої влади, фактичний дуалізм виконавчої влади внаслідок існування двох центрів вироблення і реалізації державної політики у цій сфері (Кабінету Міністрів і Адміністрації Президента), відсутність чіткого механізму відповідальності за діяльність Уряду зокрема і стан справ в державі взагалі.

Недосконалість політичної системи суттєво позначається на економічній ситуації в Україні. Фактично можна говорити про відсутність злагодженої і ефективної системи управління економічними процесами в країні. Часто Верховна Рада, Президент та Уряд в цій та й не лише в цій сфері діють без чіткої взаємодії. Немає чіткої лінії в правотворчій діяльності вказаних органів. Відсутня і взаємна відповідальність за стан економічного розвитку держави. І хоча сьогодні в умовах наявної політичної ситуації ці явища не є критичними, все ж досвід попередніх років (особливо в період між 2005 і 2010 роками) коли в Україні діяла змішана парламентсько-президентська форма правління, доводить, що ця ситуація може повторитися у разі зміни політичної ситуації і проведення нових виборів.

На наш погляд, найоптимальнішою для України за існуючої економічної, політичної ситуації є «чиста» форма державного правління, тобто або президентська, або парламентська. Саме це забезпечить відповідальність вищих органів влади і політичних сил, що в них представлені, за ситуацію в країні і стане передумовою для ефективного подолання існуючих політичних, економічних, соціальних та інших проблем, що стоять на заваді успішному розвитку держави, суспільства і людини.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення й спробу вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні конституційно-правових основ президентської республіки загалом та можливості впровадження такої форми державного правління в Україні.

Головними науковими і практичними результатами роботи є наступні висновки:

1. На мою думку, форма держави — це складне поняття, яке характеризує державу з точки зору існуючих в ній форми правління, державного устрою та державно-правового режиму. Тобто, кожна держава, як і будь-яке інше соціальне утворення, має бути певним чином організована, побудована, сформована, а здійснення нею влади має відбуватися певними способами, методами.

2. Форма держави завжди має відповідне правове закріплення. Всі її складові елементи (форма правління, державний устрій, державний режим) фіксуються в конституції, законних і підзаконних актах. Проте я вважаю, що тут необхідно враховувати динамічну мінливість форм держави, чутливу реакцію на зміни в соціально-економічній структурі суспільства. Форма держави відображає єдність, взаємозумовленість об'єднаних в ній елементів, у результаті чого народжується нова якість, яка не властива жодній з цих окремо взятих складових частин.

3. Беззаперечним, на мою думку є той факт, що найбільш розповсюджена в сучасному світі республіканська форма правління. Республікою є така форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, які обираються населенням на відповідний термін. Вони періодично змінюються, звітують про свою роботу перед населенням і за свою діяльність несуть юридичну відповідальність.

У розвинутих країнах відомі три різновиди республіки: президентська республіка, парламентарна республіка і республіка зі змішаною формою правління (іноді її називають напівпрезидентською).

4. У ході свого дослідження я з'ясувала, що президентська республіка — це держава з найбільш послідовним, твердим поділом влади. Найвідоміший "класичний" приклад президентської республіки являють собою Сполучені Штати Америки. Ця форма правління зустрічається також у ряді країн Латинської Америки. Причому нерідко в цих країнах президентська влада здобуває гіпертрофований характер, підкоряючи собі всі інші гілки влади. У цьому випадку використовують термін "суперпрезидентська республіка".

У президентській республіці принцип поділу влади знаходить свій прояв у юридичній рівності кожної з трьох гілок влади і їх незалежності. Звичайно, самостійність і незалежність кожної з гілок влади не означає їх повного відокремлення. На практиці це могло б привести до непогодженості, конфронтації і навіть паралічу влади. А ефективна влада можлива тільки при взаємодії її різних гілок. Тому в президентській республіці обов'язково наявний механізм взаємного співробітництва, стримувань і противаг, що покликаний забезпечити самостійність і взаємодію всіх гілок влади.

5. Можна виділити наступні головні правові ознаки президентської форми державного правління: а) пряме обрання громадянами глави держави в ході всенародних виборів; б) глава держави — є главою виконавчої влади і, відповідно, формує уряд; в) не передбачені випадки розпуску парламенту президентом; г) президент має право відкладального вето на законопроекти парламенту; д) депутатський мандат не сумісний з посадою члена уряду; е) відсутність інституту відповідальності уряду перед парламентом; ж) жорстке розмежування влади (законодавчої, виконавчої, судової); існує система «стримувань і противаг».

На відміну від президентської, парламентська форма державного правління характеризується тим, що: а) уряд формується парламентом за участю глави держави, яка є мінімальною або номінальною; вирішальна роль партії чи коаліції, що отримала більшість у парламенті у процесі формування уряду; б) уряд можна вважати центром прийняття політичних рішень в державі; в) на відміну від президентської форми правління, тут посади голови уряду та члена уряду є сумісними з депутатським мандатом; г) уряд відповідальний тільки перед парламентом; д) уряд є виконавчою владою, яку очолює прем'єр - міністр; ж) президента обирає парламент або спеціальний орган, який створений на його основі; з) немає чіткого розмежування влади.

Щодо змішаної форми державного правління, то її вирізняють наступні ознаки: а) уряд формує спільно президент й парламент; б) уряд відповідальний як перед главою держави, так і перед парламентом; в) існування дуалізму виконавчої влади; г) обрання президента шляхом загальних і прямих виборів; д) президент виступає арбітром та (або) гарантом у визначених Конституцією сферах; е) обмежено застосування інституту контрасигнування; ж) передбачено схвалення програми уряду в парламенті, що означає надання йому довіри.

З 50 країн Європи 38 - країни-республіки. З них: президентська – 1 країна; парламентські – 13 країн; президентсько-парламентські – 8 країн; парламентсько-президентські – 14 країн. Ще дві країни мають директоріальну республіку. Монархіями є 11 європейських країн. В одній державі існує дуалістична монархія, ще в одній абсолютна теократична монархія та 9 країн за формою правління є парламентськими монархіями.

6. Вибір між формами державного правління є рішенням, яке вільно приймається кожною окремою державою. Проте, обрана система повинна бути якомога прозорішою, а її положення не повинні створювати підґрунтя для небажаних ускладнень і конфліктів. У разі обрання наближеної до президентської форми державного правління, необхідно виконувати певні мінімальні вимоги щодо парламентського впливу та контролю. В

парламентській системі, повинні виконуватися основні вимоги, що впливають з принципу поділу влади.

7. Жодну з форм державного правління не можна назвати «кращою» чи «гіршою». Кожна окрема держава обирає собі таку форму, яка б могла, на якомусь конкретному етапі, забезпечити ефективну взаємодію та співпрацю між державними органами влади.

8. Всі наведені мною положення дають змогу зробити висновок про те, що в за весь час свого існування зарубіжними країнами набуто чималого досвіду у сфері визначення як форм, так і систем правління, зокрема ними давно вже розроблено і втілено в життя принцип розподілу влад, реалізовано механізм стримувань і противаг, а також чітко вказано повноваження, функції та завдання кожної з гілок влади. Тому очевидно, на мій погляд є можливість і навіть необхідність використання цього досвіду вітчизняними політиками і правотворцями у процесі вибору моделі правління та механізму здійснення державної влади в Україні.

9. На мою думку, особливо актуальним питання визначення моделі правління та механізму функціонування вищих органів влади стало сьогодні. Йдеться про те, що передбачений Конституцією 1996 року дуалізм виконавчої влади повною мірою так і не було ліквідовано після внесення змін до Конституції 2004 року і відновлення відповідної редакції Основного закону в 2014 році. Перш за все, запропонованими змінами було обмежено можливості уряду формувати зовнішньополітичний курс держави та вирішувати ряд питань внутрішньої політики. Згідно з цими змінами не глава уряду, а глава держави вносить до парламенту подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України та Голови Служби безпеки України. Тим самим звужено можливості Прем'єра формувати повністю склад уряду, який би повністю був відповідальним за здійснення державної політики. Президент має право ініціювати питання про відповідальність Кабінету Міністрів перед парламентом, визначати функції уряду, видавати обов'язкові для виконання урядом укази, зупиняти дію

урядових актів з мотивів невідповідності актам Президента України, – тобто фактично передбачено існування двох центрів формування урядової політики – Кабінету Міністрів України, який несе політичну відповідальність за здійснювану ним діяльність перед парламентом, та Президента України, який за цими змінами взагалі не несе політичної відповідальності за свою діяльність, нікому непідзвітний та непідконтрольний.

10. Недосконалість політичної системи суттєво позначається на економічній ситуації в Україні. Фактично можна говорити про відсутність злагодженої і ефективної системи управління економічними процесами в країні. Часто Верховна Рада, Президент та Уряд в цій та й не лише в цій сфері діють без чіткої взаємодії. Немає чіткої лінії в правотворчій діяльності вказаних органів. Відсутня і взаємна відповідальність за стан економічного розвитку держави. І хоча сьогодні в умовах наявної політичної ситуації ці явища не є критичними, все ж досвід попередніх років (особливо в період між 2005 і 2010 роками) коли в Україні діяла змішана парламентсько-президентська форма правління, доводить, що ця ситуація може повторитися у разі зміни політичної ситуації і проведення нових виборів.

11. На наш погляд, найоптимальнішою для України за існуючої економічної, політичної ситуації є «чиста» форма державного правління, тобто або президентська, або парламентська. Саме це забезпечить відповідальність вищих органів влади і політичних сил, що в них представлені, за ситуацію в країні і стане передумовою для ефективного подолання існуючих політичних, економічних, соціальних та інших проблем, що стоять на заваді успішному розвитку держави, суспільства і людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель – М.: Мысль, 1997. – 343 с.
2. Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Я.О. Бариська. – Ужгород, 2009. – 20 с.
3. Белов Д.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Д.М. Белов. – К., 2005. – 14 с.
4. Бокало Н. Проблеми і перспективи демократизації у країнах Центрально-Східної Європи / Н. Бокало, С. Трофимчук. – Л.: Простір М, 2000. – 68 с.
5. Бостан С. К. Державне право зарубіжних країн: Навчально-методичний посібник для курсантів, студентів, слухачів / С. К. Бостан, Сажнів І. В. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2001. – 254 с.
6. Бостан С. К. Форма державного правління в юридичній науці другої половини ХІХ – початку ХХ століть: деякі теоретико-методологічні аспекти / С. К. Бостан // Держава і право. – 2004. – № 23. – С. 78-83.
7. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: [Монографія] / С.К. Бостан. – Запоріжжя, 2005. – 540 с.
8. Георгіца А.З. Конституційно-правові інститути зарубіжних країн / А.З. Георгіца. - Чернівці, ЧДУ: Рута, 1994. – 138 с.
9. Дзьобань О. П. Теоретичні основи поділу та взаємодії влади (історико-філософський аспект) / О. П. Дзьобань // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2004. - № 11. – С. 60-80.
10. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек; вступ.ст. И. Ю. Козлихина. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 752 с.

11. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження) / В. М. Єрмолаєв. – Х.: Право, 2005. – 272 с.

12. Журавський В.С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В.С. Журавський. – Харків, 2000. – 24 с.

13. Змішана республіканська форма державного правління: теорія і практика. О. Петришин, С. Серьогіна Влада в Україні: шляхи до ефективності/ред. рада...: О.Д. Святоцький (голова) [та ін.]. – К.: Журн. "Право України": Ін Юре, 2010. - С. 238 – 243.

14. Кайнов В. И. Президентская республика как форма правления: дис. ... канд. юрид. наук. - СПб., 1995. - 216 с.

15. Каневський О. Принцип розподілу влади в механізмі сучасної демократичної держави / О. Каневський. – Севастополь: Вид-во СевДТУ, 1999. – 48 с.

16. Карасевич А.А. Идея разделения властей в политической теории Джона Локка / А.А. Карасевич, Л.Г. Лысенко // Філософсько-антропологічні студії 2001: Спецвипуск. – К.: «Стилос»; Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 364 с.

17. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер.з нім. – К.: Тандем, 2002. – 584 с.

18. Конституции государств Европы: В 3 т. Т.2 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 840 с.

19. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник / под ред. д.ю.н. А. С. Автономова – М.: Юриспруденция, 2001. – 400 с.

20. Конституция Соединенных Штатов (1787 г.) // Боботов С., Жигачев И. Введение в правовую систему США. – М.: НОРМА, 1997. –332 с.

21. Конституційне право зарубіжних країн / За заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов.і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

22. Конституція України. Офіційне видання. – К., 2016.
23. Кулябин А.И. Президентство – лучшая ли это форма исполнительной власти? / А. И. Кулябин // Государство и право. - 1992. - № 8.- С. 20-26.
24. Кучма В.В. Государственно-правовое развитие США и Великобритании в новейший период / В.В. Кучма. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 198 с.
25. Ладиченко В. Поділ влади: теорія і практика / В. Ладиченко. – К.: Україна, 1998. – 32 с.
26. Лінецький С.В. Метаморфози державного режиму в Україні (політико-правовий аналіз) / С.В. Лінецький. – К.: Атіка, 2003. – 168 с.
27. Мазур Д.В. Акти правотворчості президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Д.В. Мазур. – Харків, 2007. – 23 с.
28. Манько О.Є. Конституційно-правові основи форми державного правління в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.Є.Манько. – К., 2012. – 20 с.
29. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз / Р. С. Мартинюк. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – 352 с.
30. Мироненко О.М. Історія Конституції України / О. М. Мироненко. – К.: Ін Юре, 1997. – 60 с.
31. Натан Глік. Правова система США: особливості створення та розвитку. – К., 2000. – 243 с.
32. Нойштадт Р. Президентская власть и нынешние президенты. – М., 1997. – 194 с.

33. Плавинская Н. Ю. *Монархия и республика Монтескье* / Н. Ю. Плавинская // *Монархия и народовластие в культуре Просвещения*. – М.: М77 Наука, 1995. – 238 с.

34. *Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студентів ВНЗів* / Упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Україн. Асоціація політологів. - К.: Генеза, 1997. - 400 с.

35. Орзіх М. *Влада в Україні: шляхи до ефективності*/ред. рада...: О.Д. Святоцький (голова) [та ін.]. – К.: Ін Юре, 2010. –268 с.

36. Протасова В. Є. *Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: Монографія* / В. Є. Протасова. – Х.: Право, 2009. – 208 с.

37. Протасова В.Є. *Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень»* / В.Є. Протасова. – Харків, 2008. – 20 с.

38. Рабінович П.М. *Основи загальної теорії права і держави: [Навч. посібник. – Вид. 10-е, доповнене]* / П.М. Рабинович. – Львів: Край, 2008.– 224 с.

39. Руссо Жан-Жак. *Об общественном договоре, или Принципы политического права. Трактаты* / Жан-Жак Руссо – М., 1969. – 248 с.

40. Сахаров Н. А. *Институт президентства в современном мире* / Н. А. Сахаров. – М.: Юрид. лит., 1994 – 176 с.

41. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права: [Підручник]* / О.Ф. Скакун; [пер. з рос.] – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

42. *Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты.* [под общ. ред. О.А. Жидкова]. – М.: Прогресс, 1993 – 768 с.

43. Спиридонов Л. И. *Теория государства и права* / Л. И. Спиридонов. – М.: “Проспект”, 1999. – 304 с.

44. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / М. М. Страхов – Х.: Право, 1999. – 416 с.

45. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти: монографія / В. В. Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2011. – 318 с.

46. Сухонос В.В. Форма правління: термінологія, класифікація, характеристика (проблеми постіндустріальної епохи) / В.В. Сухонос // Держава і право: (збірник наукових праць). Випуск 21. – К., 2002. – С. 57–63.

47. Теплюк М. О. Конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. – К., 2008.

48. Теорія держави і права: Акад.курс: Підручник / за ред.. О. В.Зайчука, Н. М. Онищенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 686 с.

49. Теорія держави і права: Навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 448 с.

50. Федоренко Г.О. Теоретичні засади поділу влади / Г.О. Федоренко // Право України. – 2008. – №8. – С. 41–47.

51. Форма правління: термінологія, класифікація, характеристика (проблеми постіндустріальної епохи) / В.В. Сухонос // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 21. — С. 57-63.

52. Шаповал В. М. Державний лад країн світу / В. М. Шаповал – К.: Український Центр Правничих Студій, 1999. – 320 с.

53. Шаповал В. М. Розподіл влад і конституціоналізм: досвід України / В. М. Шаповал.. – К.: НІСД, 1994. - Вип. 28. – 32 с.

54. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: Монографія / В. М. Шаповал. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

55. Шаповал В. М. Форма державного правління / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : В 6 т./ Редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. — К. : “Укр. енцикл” ім. М. П. Бажана, 2004. — Т. 6 : Т—Я. — С.295.

56. Шаповал В. Форма держави в конституційному праві / В.Шаповал // Вісник Конституційного суду України. – 2003. - № 2. – С. 47-58.

57. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В.М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 480 с.

58. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В.А. Шатіло. – К., 2005. – 15 с.

59. Шахов В. Поділ влади чи розподіл владних повноважень Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук / В. Шахов – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 264 с.

60. Шляхтун П. П. Конституційне право:словник термінів / П. П. Шляхтун – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

61. Якушик В. М. Проблемы теории революционно-демократического государства /Якушик В. М.. – Киев: УМК ВО, 1991. – 169 с.